

Piotr Dymmel
(Archiwum Państwowe w Lublinie)

Historyczne plany Lublina w zasobie Archiwum Państwowego w Lublinie

Cz. 1: obszar całego miasta

ABSTRAKT: Autor zajmuje się planami Lublina, które przedstawiają cały obszar miasta w historycznym rozwoju. Plany Lublina nie tworzą dziś zwanego zbioru zgromadzonego w jednym miejscu. Ze względu na swoje funkcje, czas i okoliczności powstania, a także postać fizyczną są rozproszone zarówno w sensie przestrzennym, jak i instytucjonalnym. Najwięcej zabytków kartograficznych, przedstawiających obszar Lublina, zachowało się w archiwach państwowych w Polsce, z kolei spośród nich największy zbiór posiada Archiwum Państwowe w Lublinie. Sytuacja ta wynika zasadniczo z urzędowego charakteru tych materiałów, które od początku XIX w. były tworzone głównie dla potrzeb władz i urzędów państwowych oraz miejskich w ramach pełnionych przez nie funkcji. Powstawały one przy okazji dokumentowania różnych czynności, związanych m.in. ze zmianami własnościowymi, projektowaniem budowlanym, planowaniem urbanistycznym i zagospodarowaniem przestrzennym.

Wiedza na ich temat jest niepełna, co powoduje, że stan rozpoznania i zinwentaryzowania lubelskich planów nie jest jeszcze kompletny. W Archiwum Państwowym w Lublinie jest przechowywanych około 50 planów przedstawiających całą przestrzeń Lublina. Pochodzą one z okresu prawie dwóch stuleci, od końca XVIII do połowy XX w. Plany znajdują się w różnych zespołach archiwalnych, występują w postaci kolekcji tworzonej przez pojedyncze zabytki kartograficzne lub znaj-

dują się w ramach poszczególnych zespołów, jako dokumentacja spraw tworzona w wyniku działalności urzędów.

Rozproszenie materiałów kartograficznych powoduje w konsekwencji potrzebę ich rozpoznania i opisania. Zadaniem autora jest wykonanie prac podstawowych związanych z poszukiwaniem i rejestracją oraz analizą i opisem zachowanych zabytków kartograficznych.

SŁOWA KLUCZOWE: Lublin, XIX–XX w., kartografia, plany miast, Archiwum Państwowe w Lublinie.

Wstęp

Plany Lublina nie tworzą dziś zwartego zbioru zgromadzonego w jednym miejscu. Ze względu na swoje funkcje, czas i okoliczności powstania, a także postać fizyczną są rozproszone zarówno w sensie przestrzennym, jak i instytucjonalnym. Większość znajduje się w zbiorach na terenie Polski, ale znaleźć je można także poza granicami naszego kraju. Najwięcej zabytków kartograficznych znajduje się oczywiście w samym Lublinie, chociaż licznie reprezentowane są także w zbiorach archiwalnych w Radomiu i Warszawie¹. Przechowywane są głównie w instytucjach kultury stojących na straży dziedzictwa przeszłości, a więc w archiwach, bibliotekach i muzeach. Mogą niekiedy także być własnością prywatną kolekcjonerów i przygodnych posiadaczy, chociaż, z uwagi na brak informacji, skalę rzeczywistą tego zjawiska trudno ocenić. Należy także pamiętać, że ważną część dorobku kartograficznego Lublina stanowią plany, które z uwagi na swoje bieżące znaczenie wciąż znajdują się na wyposażeniu urzędów, w tym ośrodków geodezyjnych i pracowni urbanistycznych². Wiedza na ich temat jest niepełna, co powoduje, że stan rozpoznania i zinwentaryzowania lubelskich planów nie jest jeszcze kompletny.

Należy zauważyć, że zjawisko rozproszenia jest dodatkowo potęgowane przynależnością planów Lublina do różnych zespołów archiwalnych. Materiał kartograficzny może występować w postaci zwartej, w formie zespołu lub se-

¹ A. Pawłowska, *Rozproszenie kartografików miejskich w zbiorach polskich i obcych (na przykładzie planów Lublina i Zamościa)*, [w:] *Z dziejów kartografii*, t. 3, *Miasta*, red. J. Janczak, A. Tomczak, Warszawa 1984, s. 207–217.

² Zob. informacje zebrane w publikacji *Lubelska Pracownia Urbanistyczna 1955–2005*, Lublin 2005.

rii zespołu, ale znajduje się także w różnych miejscach zasobu archiwalnego w ramach poszczególnych zespołów. W tym drugim przypadku materiały kartograficzne najczęściej są dokumentacją spraw, powstałą w wyniku działalności różnych urzędów³.

Rozproszenie materiałów kartograficznych powoduje w konsekwencji potrzebę ich rozpoznania i opisania. Niejednokrotnie archiwiści postulują wykonanie kolejnego kroku, jakim jest scalanie materiałów w celu stworzenia w jednym miejscu w miarę możliwości kompletnych zbiorów obrazów kartograficznych, co jednocześnie ułatwia do nich dostęp użytkownikom⁴. Nie ulega wątpliwości, że rozwój technologii cyfrowej, także w zakresie tworzenia odwzorowań, pozwala realnie myśleć o realizacji tego rodzaju pomysłów. Działania te muszą być jednak poprzedzone bardziej podstawowymi pracami, związanymi z poszukiwaniem i rejestracją oraz analizą i opisem zachowanych zabytków kartograficznych. W przypadku map i planów Lublina temu celowi służy niniejszy tekst.

Z uwagi na technikę sporządzenia, plany można ogólnie podzielić na rękopiśmienne i drukowane. Cechą charakterystyczną tych drugich, podobnie jak wszystkich innych druków, jest produkcja w wielu egzemplarzach jednorazowo, a w konsekwencji możliwość ich zachowania w różnych, niezależnych od siebie miejscach, m.in. w bibliotekach, muzeach, zbiorach prywatnych i oczywiście w archiwach. Inaczej jest z planami rękopiśmiennymi, które są zabytkami z reguły wykonanymi w jednym egzemplarzu, stąd mają niepowtarzalny, unikatowy charakter. Nawet sporządzone na ich podstawie kopie też są egzemplarzami o odrębnych cechach zewnętrznych i wewnętrznych, często także o zmienionej treści. Rękopiśmienne plany Lublina wyraźnie przeważają w produkcji materiałów kartograficznych do połowy XX w., obecność planów drukowanych jest bardziej widoczna już od końca XIX stulecia, ale dopiero po II wojnie światowej pojawiły się ich wysokie nakłady.

Zbiory materiałów kartograficznych, dotyczących Lublina, przechowywane w archiwach, bibliotekach i muzeach zostały już w dużym stopniu dobrze rozpoznane i zinwentaryzowane, chociaż stan wiedzy nie jest pełny i równomierny. Stosunkowo najlepiej znane są zasoby archiwalne, w których znajduje się najwięcej tego typu materiałów. Dysponujemy ogólnym przewodnikiem, w którym zostały opisane plany Lublina przechowywane w zasobach wszystkich

³ Na to zjawisko zwróciła już wcześniej uwagę A. Pawłowska, *Rozproszenie kartografików*, s. 209.

⁴ Por. P.E. Weszpiński, *Mapy i plany w zbiorach archiwalnych. Pilne problemy*, „Archiwista Polski”, R. 14, 2009, nr 4, s. 60.

archiwów państwowych w Polsce⁵. Ogólne informacje o planach Lublina w zbiorach archiwalnych, bibliotecznych i muzealnych przedstawiono kilka lat później w związku z wydaniem w 2007 r. jubileuszowej publikacji *Plany i widoki Lublina*⁶. Na ich podstawie powstała próba bardziej syntetycznego spojrzenia na dzieje kartografii lubelskiej⁷. Trzeba dodać, że plany Lublina tworzone dla potrzeb projektów architektonicznych i przechowywane w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie były przed wielu laty przedmiotem osobnego zainteresowania⁸. Do rzadkości natomiast należą studia nad konkretnymi planami lub produkcją poszczególnych kartografów, co w zasadniczy sposób ogranicza możliwości tworzenia syntetycznego obrazu kartografii lubelskiej⁹.

Historia przedstawień przestrzeni miejskiej Lublina sięga XV w. i jest związana z malarstwem ściennym. Oczywiście ich autorzy nie mieli na celu tworzenia planów miasta, ani w ówczesnym, ani tym bardziej w dzisiejszym rozumieniu, jednak namalowane wówczas obrazy pozwalają dziś badaczom na odszukiwanie w nich elementów dawnej topografii miasta. Najstarszym tego rodzaju zabytkiem są freski z kościoła pobrygidkowskiego, na których przedstawiona jest prawdopodobnie scena Pochodu Trzech Króli z widoczną panoramą miasta, datowana na lata 1460–1470¹⁰. O kilkadziesiąt lat późniejsza jest XVI-wieczna

⁵ *Plany miast w polskich archiwach państwowych. Katalog*, oprac. M. Lewandowska, M. Stelmach pod kierunkiem A. Tomczaka, Warszawa 1996.

⁶ P. Dymmel, *Plany Lublina w zasobach archiwalnych*, [w:] *Plany i widoki Lublina XVII–XXI wieku*, red. M. Harasimiuk, D. Kociuba, P. Dymmel, Lublin 2007, s. 88–97; Z. Bieleń, *Zbiory kartograficzne Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. H. Łopacińskiego*, [w:] *Plany i widoki*, s. 98–100; G. Jakimińska, Z. Nasalski, *Zbiory kartograficzne w Muzeum Lubelskim w Lublinie*, [w:] *Plany i widoki*, s. 101–102.

⁷ P. Dymmel, *Plany miasta Lublina. Historia, zbiory, treści*, [w:] *Edukacja historyczna o Lublinie*, red. M. Ausz i in., Lublin 2012, s. 131–154.

⁸ Gruntowny opis tych planów znajdujących się w dwóch zespołach archiwalnych przygotowała M. Łodyńska-Kosińska, *Katalog rysunków architektonicznych z akt Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych w Archiwum Akt Dawnych w Warszawie. Rysunki architektoniczne, plany urbanistyczne, varia z lat 1800–1868*, Warszawa 1974, s. 154–172; te same, *Katalog rysunków architektonicznych z akt Centralnych Władz Wyznaniowych w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, Warszawa 1981, s. 76–81.

⁹ Wśród tego typu prac należy wymienić głównie dwie publikacje: H. Gawarecki, M. Stankowa, *Stanisław Jan Nepomucen Łęcki IKM i Trybunału Lubelskiego geometra przysięgły*, „Studia i Materiały Lubelskie”, t. 5, 1971, s. 359–371, K. Nieścioruk, *Analiza i ocena XVIII-wiecznego planu Lublina jako przykład kompleksowych badań dawnych materiałów kartograficznych*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, t. 39, 2007, nr 2, s. 146–158.

¹⁰ Starsza literatura dopatrywała się w tym przedstawieniu wątku historycznego wjazdu króla Władysława Jagiełły lub Kazimierza Jagiellończyka do miasta. Ostatnio jednak przeważa

polichromia w kamienicy Lubomelskich, prawdopodobnie przedstawiająca panoramę gotyckiego Lublina¹¹.

Właściwe początki kartografii Lublina przypadają jednak dopiero na I połowę XVII w., okres, z którego zachowały się informacje o mapach, a przede wszystkim pierwsze plany miasta. Z tego czasu pochodzi miedzioryt przedstawiający widok Lublina zamieszczony w dziele niemieckich kartografów Jerzego Brauna i Abrahama Hogenberga *Civitates orbis terrarum* wydanym w Kolonii w 1618 r.¹² O trzy dziesięciolecia późniejszy jest rękopiśmienny plan, przedstawiający okolice Bramy Krakowskiej, którego autorem był Karol Bekiewicz, geometra przysięgły działający w Lublinie w połowie XVII w.¹³ Wiadomo też, że w tym czasie w posiadaniu władz miejskich były jakieś dwa plany, jeden pergaminowy, i ten może być tożsamy z planem Bekiewicza, oraz drugi papierowy, którego bliżej nie znamy¹⁴.

Od tych zabytków z I połowy XVII stulecia rozpoczyna się historia kartograficznych przedstawień Lublina, która ma już dziś cztery stulecia. Jak każde zjawisko historyczne, które dzieje się w długim czasie, tak również historia planów ma swoje etapy rozwoju z charakterystycznymi dla nich cechami tkwiącymi zarówno w treści i rodzaju materiałów kartograficznych, jak też metody i techniki ich tworzenia. Biorąc pod uwagę różne kryteria można zaproponować spojrzenie na rozwój kartografii przedstawiającej przestrzeń Lublina w następujących okresach:

interpretacja symboliczna dostrzegająca w tej scenie ewangeliczny wątek Pochodu Trzech Króli, ale z wyobrażeniem postaci Kazimierza Jagiellończyka, zob. P. Mrozowski, *Malowidła ściennie w kościele pobrygidzkowskim w Lublinie – temat historyczny czy Orszak Trzech Króli?*, [w:] *Jagiellonowie i ich świat. Dynastia królewska w drugiej połowie XV i w XVI wieku*, red. B. Czwojdrak, J. Sperka, P. Węcowski, Kraków 2015, s. 413–422. Nie można więc wykluczyć, że realnie była przedstawiona nie tylko osoba władcy, ale też elementy architektury miejskiej, z dużym prawdopodobieństwem Lublina.

¹¹ I. Rolska-Boruch, *Malarski portret gotyckiego miasta Lublina z kamienicy Lubomelskich*, [w:] *Ikongrafia dawnego Lublina*, red. Z. Nestorowicz, Lublin 1999, s. 14–24. Zob. ilustracje malowideł – R. Bartnik, *Portret miasta. Lublin w malarstwie, rysunku i grafice*, Lublin 2009, s. 12–15.

¹² A. Frejlich, *Widok Lublina Jerzego Brauna i Abrahama Hogenberga. Zarys genezy widoków miast w sztuce nowożytnej*, [w:] *Ikongrafia*, s. 31–51; S. Alexandrowicz, J. Łuczyński, R. Skrycki, *Historia kartografii ziem polskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2017, s. 198. Zob. publikację miedziorytowego widoku Lublina w tece *Plany i widoki*, plansza XXIV.

¹³ Zob. Z. Bieleń, *Zbiory kartograficzne*, s. 99; S. Alexandrowicz, J. Łuczyński, R. Skrycki, *Historia kartografii*, s. 199. Opublikowany w tece *Plany i widoki*, plansza I.

¹⁴ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Akta miasta Lublina (dalej: AmL), Księgi miasta Lublina, sygn. 240 k. 20v–21.

1. XVI–XVII w. – okres ten charakteryzuje się tzw. kartografią portretową i aksonometryczną, w której następuje połączenie planu miasta z perspektywą budynków.
2. XVIII – początek XIX w. – dla tego okresu charakterystyczne jest tworzenie planów wielkoskalowych, przedstawiających przestrzeń całego miasta.
3. 1815–1869 – w tym okresie następuje rozwój prac pomiarowych i kartograficznych, skoncentrowanych głównie na tworzeniu planów sytuacyjnych dla celów budowlanych i własnościowych.
4. 1869–1915 – w tym okresie tworzone są plany całego miasta o zróżnicowanej tematyce na potrzeby władz i administracji. W planach znajdują odwzorowanie zmiany związane z rozwojem przemysłu i infrastruktury.
5. 1915 – połowa XX w. – dla tego okresu, w którym miało miejsce kilka politycznych momentów przełomowych (odzyskanie niepodległości w 1918 r., okupacja niemiecka w latach 1939–1944 i zmiany ustrojowo-społeczne od 1944 r.), charakterystyczne jest tworzenie planów związanych z rozwojem przestrzennym Lublina i projektami zagospodarowania miasta¹⁵.

Plany Lublina w zasobie lubelskiego archiwum

Najwięcej zabytków kartograficznych, przedstawiających obszar Lublina, zachowało się w archiwach państwowych w Polsce, z kolei spośród nich największy zbiór posiada Archiwum Państwowe w Lublinie¹⁶. Sytuacja ta wynika zasadniczo z urzędowego charakteru tych materiałów, które od początku XIX w. były tworzone głównie dla potrzeb władz i urzędów państwowych oraz miejskich w ramach pełnionych przez nie funkcji. Powstawały one przy okazji dokumentowania różnych czynności, związanych m.in. ze zmianami własnościowymi, projektowaniem budowlanym, planowaniem urbanistycznym i zagospodarowaniem przestrzennym. Z czasem, po utracie ich bieżącego znaczenia, razem z innymi aktami swych twórców, były przekazywane do Archiwum Państwowe w Lublinie, gdzie do dziś dnia są pieczołowicie przechowywane.

¹⁵ Zob. szersze uzasadnienie przedstawionej periodyzacji P. Dymmel, *Plany miasta Lublina*, s. 132–134.

¹⁶ Podstawową informację o planach w zasobie lubelskiego archiwum przynosi wydawnictwo *Plany miast w polskich archiwach państwowych*, oraz P. Dymmel, *Plany Lublina*, s. 89–94 i tenże, *Plany miasta Lublina*, s. 136–145.

Wyodrębnianie się zasobu kartograficznego w lubelskim archiwum sięga 1918 r., gdy rozpoczynało swoją działalność, ale jego narastanie i kształtowanie trwa do dnia dzisiejszego¹⁷. W 1918 r. znajdowało się w nim 47 różnych map, które zostały przejęte razem ze spuścizną aktową po urzędach rosyjskich, zwłaszcza wydziałach – Budowlanym, Administracyjnym i sporadycznie Skarbowym Rządu Gubernialnego Lubelskiego. Dość szybko zasób kartograficzny powiększał się, cztery lata później, w 1922 r., liczył on już 328 jednostek, wśród których znajdowały się plany Lublina oraz innych miejscowości Lubelszczyzny, a także plany zabudowań, dóbr, lasów, dróg, kolei i mostów z tego terenu. Najwięcej planów Lublina zostało przekazanych przez urzędy administracji lokalnej. W okresie międzywojennym Urząd Wojewódzki Lubelski kilkakrotnie przekazywał do archiwum różne plany, większą ich ilość dostarczył także Okręgowy Urząd Ziemski. W tym czasie zdarzały się także drobniejsze nabytki, związane z działalnością jednej instytucji. W 1927 r. jeden fascykuł akt i planów został przekazany przez Zarząd Szpitala św. Wincentego á Paulo w Lublinie.

Pewna część map i planów trafiła do archiwum w czasie okupacji niemieckiej. W związku z likwidacją administracji polskiej przejęto kolejne akta Urzędu Wojewódzkiego Lubelskiego, w tym prawdopodobnie plany rękopiśmienne Wydziału Komunikacyjno-Budowlanego oraz Wydziału Rolnictwa i Reform Rolnych.

Po II wojnie światowej większa partia luźnych planów Lublina została przejęta przez archiwum dwukrotnie z Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Lublinie, raz w roku 1957 z Działu Geodezyjnego i ponownie w roku 1963 z Miejskiej Pracowni Geodezyjnej. Przekazano plany starsze w większości z XIX w., które nie miały już praktycznego znaczenia dla bieżących prac geodezyjnych. Wśród nich znajdowało się kilka planów całego miasta, m.in. plan Kierłowicza z 1802 r. oraz sporządzona w 1884 r. kopia planu Lublina Ziółkowskiego z 1827 r., a także teka planów sytuacyjnych różnych posesji z końca XIX i początku XX w. Po kilkudziesięciu latach przerwy kolejne przejęcia z Urzędu Miasta Lublin miały miejsce w latach 2011–2015, w ramach których do lubelskiego archiwum zostały przekazane materiały kartograficzne z okresu międzywojennego i pierwszych lat powojennych.

¹⁷ O historii kształtowania się zasobu kartograficznego w lubelskim archiwum zob. B. Janocińska, *Zasób kartograficzny Archiwum Państwowego w Lublinie w latach 1918–1944*, [w:] *Archiwum Państwowe w Lublinie. Dzieje i zasób*, red. E. Wierzbicka, L. Zabielski, Warszawa 2003, s. 73–102; P. Dymmel, *Plany Lublina*, s. 89.

Dziś Archiwum Państwowe w Lublinie posiada około 50 planów przedstawiających całą przestrzeń Lublina w jego historycznym rozwoju. Pochodzą one z okresu prawie dwóch stuleci, od końca XVIII, a właściwie samego początku XIX stulecia, do połowy XX w.

Obecnie plany Lublina są przechowywane w kilku zespołach. Podstawowy ich zbiór nazwany *Plany miasta Lublina* jest częścią dużego zespołu *Akta miasta Lublina* (nr 22). Zbiór planów liczy ponad 360 jednostek archiwalnych. Powstawał stopniowo w wyniku napływu do archiwum luźnych planów, ale także wskutek ich wyjmowania z akt i nadawania im charakteru osobnych jednostek. Znajdują się w nim zarówno plany całego miasta, jak i jego części, a nawet obiektów. Poważna część planów miejskich jest nadal fizycznie związana z aktami z XIX i XX w., i stąd przynależy do kilku zespołów archiwalnych. Najwięcej znajduje się we wspomnianym zespole *Akta miasta Lublina* w różnych jego seriach chronologicznych wyodrębnionych dla okresu od 1809 do 1950 r. Z lat 1918–1939 szczególnie bogata w materiały kartograficzne jest seria *Inspekcja budowlana*. Nieco mniej posiadają ich zespoły władz wojewódzkich i gubernialnych z czasów zaboru rosyjskiego – *Komisji Województwa Lubelskiego* i *Rządu Gubernialnego*, w tym drugim przypadku zwłaszcza rządu gubernialnego z lat 1867–1915. Dla okresu powojennego z kolei ważny jest zespół *Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie z lat 1950–1973*. Działający w strukturze tego urzędu Wydział Budownictwa i Architektury wydawał decyzje lokalizacyjne, przy których były zamieszczane plany nieruchomości. Wspomnieć także trzeba o zespołach *Hipoteka w Lublinie z lat 1825–1939* oraz *Starostwo Powiatowe Lubelskie z lat 1919–1939* i *Starostwo Grodzkie Lubelskie z lat 1928–1939*¹⁸. Plany powiązane z aktami z reguły nie przedstawiają obszaru całego miasta, a tylko jego część, w tym głównie poszczególne nieruchomości i obiekty budowlane.

Plany całego miasta

XIX I XX WIEK (DO 1915 ROKU)

Treściowo najstarszym planem związanym z lubelskim archiwum, przedstawiającym obszar całego Lublina, jest *MAPPA CAŁEGO MIASTA J.K.MCI LUBLI-*

¹⁸ Informacje te zawdzięczam p. Alinie Niedziałomskiej, kustoszowi w Archiwum Państwowym w Lublinie.

NA Z WSZYSTKIMI ULICAMI, PRZEDMIEŚCIAMI, JURYDYKAMI, Klasztorami, Kościołami, Folwarkami, Pałacami, Kamienicami, Ruderami, Domami, Chałupami, tak zabudowanymi, jak pustującymi, Placami, Ogrodami, Stawami, Młynami, Sadzawkami, Rzekami, Rowami oraz wszelkiemi koło tegoż miasta Przyległościami przez Deklaracyą Kommissyi Dobrego Porządku w tym Mieście Lublinie będącej na mocy Reskryptu od Najjaśniejszego Stanisława Augusta Króla Polskiego szczęśliwie nam Panującego w Roku 1780 wydanego nakazano, a przez mię Stanisława Jana Nepomucena Łęckiego Trybunału Koronnego Lubelskiego Geometrę przysięgłego roku 1783 delinearowana. Plan ten został sporządzony w latach 1781–1783 przez geometrę przysięgłego Trybunału Koronnego Stanisława Jana Nepomucena Łęckiego na zamówienie Komisji Dobrego Porządku. Niestety, nie zachował się on do dziś w oryginale, znany jest z kilku kopii i przeróbek powstałych w różnym czasie od końca XVIII aż do połowy XX w.¹⁹

Najstarszym zabytkiem w archiwum przekazującym treść tego planu jest *MAPPA der ganzen königl. Stadt Lublin samt allen Gässen, Vorstädten, Jurisdiktionen [- -] im Jahre 1783 delinirt und gegenwörtig im Jahre 1802 Monathe Octobri[- -]* wykonana przez geometrę przysięgłego Jana Kierłowicza w 1802 r. na polecenie władz austriackich. Została sporządzona w dwukrotnie większej skali ok. 1:2500, jest dużych rozmiarów 228,6 x 181 cm i wielobarwna²⁰. Podobnie do pierwowzoru na planie zaznaczono zabudowę, sieć drożną, tereny zielone, wyróżniając ogrody i łąki, dalej rzeki i stawy. Przedstawiono także rzeźbę terenu, zaznaczając wąwozy i krawędź wysoczyzny lessowej. Opisy zostały wykonane w języku niemieckim, w treści nie różnią się zasadniczo od opisów na planie Łęckiego. Mapa nie jest wierną kopią planu Łęckiego, choć zakres treści obu planów jest zbliżony, Kierłowicz wprowadził pewne zmiany w przedstawieniu podziału gruntów i zabudowy, być może go aktualizując. Plany różnią się także kompozycją treści²¹.

W 1852 r. kopię planu Łęckiego w skali 1:5000 sporządził inżynier gubernialny guberni lubelskiej Feliks Bieczyński, autor wielu prac kartograficznych. Zachowała tytuł oryginału *MAPPA całego miasta Lublina z wszystkimi ulicami, przedmieściami, jurydykami [- -]* i skalę 1:5000. Wykonana na papierze naklejonym na płótno, posiada wymiary 123,8 x 91 cm, wielobarwna, kolorowana

¹⁹ H. Gawarecki, M. Stankowa, *Stanisław Jan Nepomucen*, s. 359–371.

²⁰ APL, AmL, *Plany miasta Lublina sygn. 2* (dalej: PmL).

²¹ D. Kociuba, *Analiza treści i okoliczności powstania planów i widoków Lublina*, [w:] *Plany i widoki*, s. 110.

akwarelą. Dolna część planu jest mocno zniszczona, ubytki są widoczne w obrazie terenów Rur Bonifraterskich, położonych na południowy zachód od miasta, i w legendzie²². Na planie przedstawiono układ urbanistyczny Lublina z końca XVIII w., obszary jurydyk, folwarków, wsi, pól i łąk oraz drogi. Pokazano różne rodzaje budowli z zaznaczeniem ponumerowanych działek, które opisano w legendzie. Narysowano także rzeźbę terenu w postaci zaznaczenia wąwozów i krawędzi wysoczyzny lessowej²³.

W lubelskim archiwum jest jeszcze przechowywany trzeci egzemplarz, przekazujący plan Łęckiego. Jest nim kopia mapy Kierłowicza z 1802 r., sporządzona w 1941 r. zapewne na polecenie władz okupacyjnych, zainteresowanych jej niemieckim charakterem. Kopia ta, podobnie jak oryginał, jest opatrzona nie tylko niemieckojęzycznym tytułem: *MAPPA der ganzen königl. Stadt Lublin samt allen Gässen, Vorstädten, Jurisdiktionen [- -]*, lecz także opisami do jej treści wykonanymi w tym języku. Pracę nad nią wykonał inżynier Mieczysław Pawlak, tworząc kopię „jak najbardziej zbliżoną do oryginału”. Plan został sporządzony w sześciu sklejonych ze sobą arkuszach, odrysowany tuszem i pokolorowany akwarelą. Co ciekawe, skalę na dwukrotnie mniejszą, przez co przywraca skalę planu Łęckiego (1:5000). Treść i opisy odpowiadają pierwowzorowi²⁴.

Ostatni plan, nawiązujący do planu Łęckiego, jest kopią wymienionego już planu Bieczyńskiego z 1852 r., czyli, genealogicznie rzecz ujmując, kopią kopii planu Łęckiego. Zachował się w dwóch różnych egzemplarzach, zatem w zasadzie można mówić o dwóch odrębnych planach. Oba są odbitkami ozalidowymi z niezachowanego dziś przerysu wykonanego w 1957 r. przez znanego lubelskiego rysownika, Ryszarda Jarugę. Posiadają ten sam tytuł, co plan Bieczyńskiego i tę samą skalę 1:5000. Pierwszy, o wymiarach 143,4 x 112,7 cm (w ramce 120,2 x 86,5 cm) jest jednobarwny, zatem kreską oddaje treść pierwowzoru²⁵ (il. 1). Drugi o wymiarach 121,6 x 89,8 cm (w ramce 120,2 x 86,5 cm) jest wielobarwny, oddaje treść w kolorach nawiązujących do planu Bieczyńskiego²⁶.

Chronologicznie drugim planem przechowywanym w lubelskim archiwum, przedstawiającym całą przestrzeń Lublina, jest praca mierniczego Wawrzyńca Ziółkowskiego, wykonana w 1827 r. Podobnie, jak plan Łęckiego, nie zachował się w oryginale, lecz w kopii i kilku przeróbkach, stąd o jego umieszczeniu w tym

²² PmL, sygn. 3.

²³ D. Kociuba, *Analiza treści i okoliczności*, s. 109–110.

²⁴ PmL, sygn. 1.

²⁵ Ibidem, sygn. 347.

²⁶ Ibidem, sygn. 348.

miejscu decyduje znajomość treści, a nie fizycznie zachowany pierwotny obiekt. Znany jest przede wszystkim z kopii, zatytułowanej w języku rosyjskim *KOPIA PLANA GORODA LUBLINA*, sporządzonej na mocy reskryptu Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych z 1847 r. przez Konstantego Pelletiera²⁷. Dużych rozmiarów (198,5 x 115 cm), w skali 1:2250, rysowany tuszem i kolorowany akwarelą. Autorstwo tego egzemplarza niesłusznie przypisywane jest M. Jarzyńskiemu, który w 1884 r. dopisał tylko adnotację uwierzytelniającą²⁸. Plan Pelletiera był często wykorzystywany, o czym świadczą liczne urzędowe adnotacje i niestety zły stan zachowania. Z tego ostatniego zapewne powodu w 1959 r. znany lubelski rysownik, R. Jaruga sporządził z niego odrys, zachowany w formie światłoczułej kopii²⁹.

W ciągu kilku dziesięcioleci, aż do początku XX w., często korzystano z planu Ziółkowskiego, lub może tylko z kopii Pelletiera, biorąc je za podstawę nowych prac kartograficznych. Prace te niekiedy opisywane są jako kopie planu z 1827 r., jednak w rzeczywistości są to zupełnie nowe plany o innej treści i formie. Być może wspólny był podkład, ale i on często ulegał znacznej modyfikacji i aktualizacji. Z kartografików, które powołują się na plan z 1827 r. zachowały się trzy przeróbki. Trzy z nich wyszły spod ręki Wacława Orłowskiego w 1899 r. Jeden, zatytułowany *Plan gubernskiego goroda Lublina*, pokazuje podział miasta na 30 okręgów sanitarnych³⁰ (il. 2). Plan dużych rozmiarów 123,5 x 92 cm, skali 1:4200, rysowany tuszem i kolorowany akwarelą. Drugi o identycznym tytule i skali ma podobnie duże rozmiary – 115 x 92 cm, wykonany na papierze, wielobarwny. Przedstawia granice miasta i zaznaczone kolorem sąsiadujące z miastem tereny od wschodu i południa: Przedmieście Bronowice, wieś Kośminek, Choinki, wieś Wrotków, Rury Brygidkowskie³¹. Trzeci plan jest o połowę mniejszy od dwóch poprzednich (56,5 x 44 cm), ale o tej samej skali 1:4200. Jednobarwny, rysowany tuszem, kolorem są zaznaczone tylko granice miasta³². Ostatni plan z tej grupy sporządził w 1908 r. przysięgły geometra miejski Mieczysław Stelmasiewicz. Po-

²⁷ Ibidem, sygn. 9.

²⁸ Pomyłkę tę zawiera m.in. praca *Plany miast w polskich archiwach państwowych*, s. 197 (poz. 2289).

²⁹ PmL, sygn. 317 (dawna sygn. 9a).

³⁰ Zachowany w dwóch egzemplarzach: PmL, sygn. 10 i APL, Rząd Gubernialny Lubelski (dalej: RGL), Bud. I, 1910, 63 k. 7. Na egzemplarzu PmL, sygn. 10 adnotacja: „Sostavljen’ na osnovani plana s’ 1827 goda. G. Ljublin’ 20 fevralja 1899 goda. Konduktor goroda Vaclav’ O[rlovski]”.

³¹ Plan zachowany w jednostce aktowej RGL, Bud. I, sygn. 1150 (dawna 1910:63).

³² AmL 1874–1915, sygn. 6151, s. 57.

siada podobny do poprzednich tytuł: *Plan gubernskavo Goroda Lublina z ukazaniem rozpolożenia Aptek i skladov Aptečnych v gorode*³³ (il. 3). To istotne uzupełnienie tytułu od razu wskazuje na treść planu. Należy on do tych zabytków o większych rozmiarach – 114 x 86 cm i skali – 1:4200, wielobarwny.

Należy dodać, że w lubelskim archiwum zachowały się jeszcze fragmenty dwóch innych planów autorstwa W. Orłowskiego, mających tę samą skalę i sposób prezentacji treści, jak plan przedstawiający okręgi sanitarne. Pierwszy, o rekonstruowanym tytule [*PLAN gubernskago goroda LUBLINA*] posiada górny lewy fragment planu Orłowskiego z 1899 r. Powstał ok. 1899 w skali 1:4200 i wymiarach 65,2 x 49,7 cm, jednobarwny³⁴. Jest zapewne kopią z nieznanego oryginału wykonanego przez Orłowskiego. Drugi, także o nadanym tytule [*PLAN gubernskago goroda LUBLINA*], zachował z kolei dolny prawy fragment planu Orłowskiego z 1899 r. Powstał ok. 1899 r. w skali 1:4200, o wymiarach 88,3 x 45,6 cm, dwubarwny. Niebieską kredką i różowym tuszem zostały opisane folwarki, place i nieruchomości. Na planie zaznaczono obiekty przemysłowe, skarbowe, przebieg linii kolejowej, naniesiono granice widocznej części miasta³⁵.

Cztery kolejne plany łączy wspólne pochodzenie od planu Lublina z 1829 r., na który się one powołują. O tym ostatnim planie wiadomo z późniejszej adnotacji – „Litografowany w Roku 1839 z Planu przez Inżyniera Województwa Lubelskiego podanego” – że był drukowany techniką litografii z planu wykonanego przez inżyniera województwa lubelskiego, zapewne też w 1829 r. Chodzi tu niewątpliwie o plan Lublina opracowany przez F. Bieczyńskiego i litografowany w 1829 r.³⁶ Wspomniane cztery zachowane plany mają ten sam tytuł – *Plan miasta Lublina*, a przede wszystkim tę samą treść związaną z zabytkami miasta. Zostały one objaśnione w legendzie nazwanej „Celniejsze budowy w Lublinie”.

Pierwszy zachowany egzemplarz został wykonany czarnym tuszem odręcznie na kalce białkowej w skali 1:10 000 i wymiarach 51,5 x 47,4 cm³⁷. Drugi plan wykonany tą samą techniką posiada tę samą skalę i wymiary 54,5 x 44 cm³⁸. Zamieszczona na nim informacja „Monografia Lublina Tom II | Litografow.[ował] W. Czempiński | w Lublinie 1879” pozwala datować go na 1879 r., a jednocześnie

³³ PmL, sygn. 11.

³⁴ Ibidem, sygn. 334. Zachowały się dwa identyczne egzemplarze tego planu.

³⁵ Ibidem, sygn. 335.

³⁶ Egzemplarz tego planu jest obecnie przechowywany w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, Zbiór kartograficzny, sygn. 2/VI.

³⁷ PmL, sygn. 7. Z tego egzemplarza została wykonana kopia ozalidowa.

³⁸ Ibidem, sygn. 6.

wiązać jego powstanie z przygotowaniem do druku II tomu *Monografii Lublina* Władysława K. Zielińskiego, który zresztą nigdy się nie ukazał. Trzeci egzemplarz, wykonany techniką litografii, jednobarwny o wymiarach 51,5 x 39 cm i skali 1:8300 był przypisywany K. Kozłowskiemu i J. Starowiejskiemu³⁹. W rzeczywistości litografował go J. Starowski. Od tego planu należy odróżnić czwarty zachowany egzemplarz, który jest odrysem, jak informuje rękopiśmienny dopisek, „z planu litografowanego z r. 1829”, a przerysował go K.F. Kozłowski, „sierż.[ant] z D.O.K. II Lublin”⁴⁰. Przynależność autora do Dowództwa Korpusu Okręgu II Lublin wskazuje, że dotychczas niedatowany plan powstał w okresie międzywojennym.

Oryginalne plany z drugiej połowy XIX w. otwiera praca inżyniera F. Bieczyńskiego opatrzona tytułem *Miasto Lublin z projektem usunięcia głównych przyczyn zanieczyszczających w niem powietrze*⁴¹. Plan wykonany w 1852 r. o znacznych wymiarach 161 x 103 cm i dużej skali (1:1500), wielobarwny. Uwagę zwraca jego branżowy, a nie ogólny charakter.

Mało dotychczas znany jest plan, znajdujący się w zespole aktowym Rząd Gubernialny Lubelski, zatytułowany *Plan sytuacyjny Miasta Lublina*. Pochodzi z 1860 r., jego autor jest nieznany, został wykonany na papierze, wymiary 50,7 x 43 cm, wielobarwny. Na planie przedstawiono przebieg ulic oraz rozmieszczenie pięciu aptek i podział miasta na dwa cyrkuły – katolicki i żydowski⁴².

Kolejne dwa zabytki mają identyczne tytuły *PLAN GORODA LUBLINA* i podobną treść, przedstawiają głównie charakter zabudowań w mieście. Oznaczają je według funkcji, np. skarbowe, miejskie, wojskowe, ale też odpowiednio do materiału budowlanego – prywatne murowane, prywatne drewniane. Starszy, wykonany w 1870 r. przez architekta powiatu lubelskiego Ceglińskiego, o wymiarach 138 x 81 cm i skali 1:3000, został narysowany ołówkiem i pokolorowany akwarelą⁴³ (il. 4). Młodszy, nieco większych rozmiarów (131,4 x 113 cm) i skali 1:2500, został wykonany tuszem i barwiony akwarelą⁴⁴. Być może od darczyńcy prof. Aleksandra Kosowskiego pochodzi dopisana, ale dotychczas niezwerifikowana, informacja, że powstał on po 1876, a przed 1886 r.

³⁹ Zob. *Plany miast w polskich archiwach państwowych*, s. 198 (poz. 2294).

⁴⁰ PmL, sygn. 318 (dawna sygn. 7a).

⁴¹ Ibidem, sygn. 4.

⁴² RGL, Urz. Lek., sygn. 19, k. 62–63.

⁴³ PmL, sygn. 5.

⁴⁴ Ibidem, sygn. 8.

Z tego czasu pochodzi też litografowany w zakładzie Bolesława Sławoszewskiego w Warszawie *Plan M.[IASTA] LUBLINA*, sporządzony przez inżyniera Anastazego Lubomiła Suligowskiego. Z podanej przy tytule informacji wynika, że powstał według planu regulacyjnego z 1874 r., a w 1877 r. został „dopełniony”. Druk jednobarwny o rozmiarach 46 x 36 cm w ramce i skali 1:8400 (13 mm = 50 sążni). Przedstawia obszar miasta z przedmieściami Wieniawa, Czechówka, Czwartek, Kalinowszczyzna i Piaski do wsi Tatary, folwark Bronowice i wsi Rury. Na przedmieściu Piaski jest też narysowana linia Kolei Nadwiślańskiej, ponadto zaznaczono koszary przy Trakcie Warszawskim, cmentarz przy ul. Cmentarnej (ul. Lipowa), stary kirkut, łąki, kościoły i inne budynki. W zasobie lubelskiego archiwum plan ten jest zachowany w dwóch egzemplarzach, służąc jako podkład do wykonania projektów branżowych. Wykorzystano go w pracach nad projektami dróg na przedmieściu Piaski i stąd został dołączony do akt sprawy⁴⁵ (il. 5). Znajduje się także w zespole Gazownia Miejska z zaznaczonymi czerwonym kolorem punktami świetlnymi na ulicach ówczesnego Lublina⁴⁶.

Spod ręki tego samego autora, inżyniera A.L. Suligowskiego, wyszedł podobny do poprzedniego *Plan M.[iasta] LUBLINA*, sporządzony według planu regulacyjnego z 1874 r. i dopełniony w 1878 r. Wydany w formie druku, litografia Władysława Głowczewskiego w Warszawie, jednokolorowy, posiada wymiary 46 x 36 cm i skalę w sążniach (13 mm = 50 sążni)⁴⁷. Ze względu na aktualny stan obraz miasta i poręczny format posłużył do wykonania w 1880 r. projektu oświetlenia gazowego ulic Lublina⁴⁸.

Ostatnim dziewiętnastowiecznym planem z lubelskiego archiwum jest *Plan g.[oroda] Lublina s podrazdelenem' na častki pristavov' i učastki stražnikov' (okolotki)*⁴⁹. Plan został wykonany w 1892 r. przez inżyniera powiatu chełmskiego L.L. Tosia pod kierunkiem lubelskiego policmajstra i naczelnika straży ziemskiej Aleksandra G. Niechoroszkowa. Udział tego drugiego jest tu zrozumiały ze względu na charakter planu, który przedstawia podział miasta na policyjne okręgi i cyrkuły. Zaznaczono też ważniejsze budynki i urzędy. Wykonany tużem i pokolorowany akwarelą o wymiarach 61 x 44,7 cm, w skali 1:8400.

Z kolei w latach 1912–1914 zostały sporządzone dwa ostatnie plany Lublina na zamówienie władz rosyjskich. Pierwszy jest zatytułowany *Plan prigorodskich*

⁴⁵ AmL 1874–1915, sygn. 6363, s. 5. Na tym planie tylko niektóre drogi są zaznaczone kolorem.

⁴⁶ APL, Miejski Zakład Gazowy w Lublinie (dalej: MZGL), ser. 1, sygn. 46, k. 1.

⁴⁷ PmL, sygn. 323 (dawna sygn. 5a).

⁴⁸ MZGL, sygn. 2.

⁴⁹ Ibidem, sygn. 309 (dawna sygn. 9b).

*mestnostej predpologaeмых k prisoedineniu k gorodu Lublinu*⁵⁰. Pracę nad nim w 1912 r. rozpoczął znany nam już geometra Mieczysław Stelmasiewicz, a po jego śmierci dokończył w 1914 r. K. Tomorowicz, mierniczy przysięgły 2. klasy. Plan zgodnie z tytułem przedstawia Lublin i okoliczne tereny planowane do włączenia w jego granice. Oznacza aktualne granice miasta i grunty według stanu własności. Zapowiada projekty związane z powiększeniem obszaru Lublina, które z uwagi na wybuch wojny i zmiany państwowości po I wojnie światowej były realizowane już w innej rzeczywistości politycznej. Plan ma wyjątkowo duże rozmiary (197 x 180 cm), wykonany w skali 1:2500, wielobarwny, został narysowany tuszem i pokolorowany akwarelą.

Drugi z tych planów ma podobny, ale uszczegółowiony tytuł: *Situacyjny plan gubernskiego goroda Lublin' s' ukazaniem' predpologaeмых k' prisoedinenju k' gorodu: a) krestjanskich, b) časnych, v) majoratnych, g) kazennych i d) obščestvennych zemel'*. Został wykonany w 1914 r. przez K. Tomorowicza na podstawie ogólnego planu Lublina i jego okolic sporządzonego w 1912 r. przez M. Stelmasiewicza. W lubelskim archiwum zachowany jest w formie fotokopii w czterech częściach (brak części czwartej), wymiary całości 116 x 142 cm, skala 100 sążni w calu angielskim, jednobarwny. Na planie zaznaczono, a w tabeli podano, grunty wchodzące w skład miasta z wyszczególnieniem: skarbowych, Kasy Miejskiej, duchownych, miejskich i wojskowych, żydowskich, a ponadto bazary, ulice, pustostany i rzeki. Znalazły się w nim także grunty projektowane do przyłączenia do miasta z wyszczególnieniem: włościańskie, kolonie, majątki, tereny przemysłowe, grunty skarbowe, przedmieście Czechówka Dolna i osada Wieniawa, cmentarze⁵¹.

Przed I wojną światową, w 1912 r., ukazał się drukiem jeszcze *PLAN M.[IA-STA] LUBLINA* w litografii Adama Jarzyńskiego. Jego autorem był Witold Cholewiński, znany lubelski księgarz i wydawca, także autor przewodników po Lublinie. Plan został wydany dwukrotnie w 1912 r., oba wydania znajdują się w zasobie lubelskiego archiwum. Plany w obu edycjach nie różnią się między sobą, zostały wykonane w skali 1:8400, są wielobarwne i dwujęzyczne – tytuł i opisy obiektów w języku polskim i rosyjskim. Pod planem i na odwrotnej stronie zostały zamieszczone liczne dwujęzyczne reklamy handlowe⁵². Drugie wydanie tego planu, oprócz informacji wydawniczych, różni się od pierwsze-

⁵⁰ Ibidem, sygn. 12.

⁵¹ Ibidem, sygn. 339.

⁵² Ibidem, sygn. 319 (dawna 11a). Drugi egzemplarz tego wydania znajduje się w zespole aktowym APL, Cesarska i Królewska Komenda Powiatowa w Lublinie, sygn. 363. Oba egzemplarze różnią się nieznacznie wymiarami, pierwszy ma 64 x 43,4 cm, drugi, 65 x 45,7 cm.

go nieznacznie mniejszymi wymiarami (61,5 x 42,2 cm) i bardziej intensywną kolorystyką⁵³. Na planie w obu wydaniach oznaczono i opisano 62 obiekty, zaznaczono przebieg murów Starego Miasta, nazwy dzielnic, ulic, zakładów przemysłowych, cmentarzy, placów i łąk. Po raz pierwszy w systematyczny sposób przedstawiono na nim rozwój Lublina, związany z procesem uprzemysłowienia. Pokazano tereny nowo zabudowane, rozbudowaną sieć drogową i linię kolejową. Zostały zaznaczone i opisane nowe fabryki, młyny i składy, cegielnie i klinkiernie. Narysowano nowo wyznaczone ulice (m.in. Chopina i Sądową), zaznaczono ulice projektowane, zwłaszcza tę łączącą ul. Cmentarną (ul. Lipowa) z dworcem kolejowym (obecnie al. Piłsudskiego), która została wybudowana w okresie międzywojennym. Z ciekawszych obiektów zaznaczono m.in. lokalizację stacji wodociągowej (obecnie MPWiK przy al. Piłsudskiego) i zniszczonej w czasie II wojny światowej wieży ciśnień na pl. Wolności⁵⁴.

OKRES 1916–1939

Wycofanie się w 1915 r. Rosjan z Królestwa Polskiego i zajęcie jego terytorium przez wojska państw centralnych otworzyły nowe warunki do rozwoju miast i polskich instytucji społecznych. W 1916 r. w czasie okupacji austriackiej obszar Lublina powiększył się aż trzykrotnie, obejmując nowe tereny z wszystkich jego stron. Po zmianie granic miasta szybko powstał nowy plan Lublina pod tytułem *PLAN M.[IASTA] LUBLINA 1916*, który został opublikowany właśnie w 1916 r. Jego autor nie jest znany, litografował go natomiast wspomniany wyżej Adam Jarzyński. Wykonany w skali 1:8400 o wymiarach 67 x 50,7 cm, wielobarwny, jest pierwszym drukowanym w XX stuleciu polskojęzycznym planem całego miasta. W zasobie lubelskiego archiwum plan ten zachował się nie w postaci luźnej lecz w zespole Akta miasta Lublina⁵⁵.

⁵³ PmL, sygn. 320, *PLAN M.[IASTA] LUBLINA ułożony przez Witolda Cholewińskiego 1912 r.*, Skład Główny w Księgarni W. Cholewińskiego w Lublinie 2e wydanie. Podobnie, jak w pierwszym wydaniu, także i w drugim na planie zachował się pierwotny napis dotyczący wydawcy oznaczony jako: „Skład Główny w Księgarni M. Kochanowskiej druk. M Arct w Lublinie”. Jednak później na nazwisku Kochanowskiej i Arcta odręcznie napisano „W. Cholewińskiego”, zasłaniając te nazwiska.

⁵⁴ D. Kociuba, *Analiza treści i okoliczności*, s. 114.

⁵⁵ AmL 1915–1918, sygn. 209. O zawartości planu szerzej pisze D. Kociuba, *Analiza treści i okoliczności*, s. 115; egzemplarz tego planu ze zbiorów Muzeum Historii Miasta Lublina reprodukowany w *Plany i widoki Lublina*, plansza XIII; jego opis zob. – ibidem, s. 145.

W okresie międzywojennym Lublin przechodził proces powiększania obszaru miasta i modernizacji infrastruktury komunikacyjnej. W tym czasie powstało wiele planów, które dotyczyły realizacji kolejnych projektów w tym zakresie. Powstały one w większości w Wydziale Budownictwa Magistratu m. Lublina w postaci światłokopii lub na kalce białkowej.

Pierwszym posiadanym w lubelskim archiwum planem ogólnym Lublina, powstałym po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r., jest *PLAN M.[IASTA] LUBLINA 1919*, litografowany i drukowany przez A. Jarzyńskiego. Jego autor nie jest znany, ale graficznie i treściowo nawiązywał on do planu wydanego przez Jarzyńskiego w 1916 r. Plan z 1919 r. posiada wymiary 66,5 x 51,2 cm, skalę 1:8400, jest dwubarwny, a nazwy dzielnic, przedmieść, wsi, folwarków, ogrodów miejskich, stawów, koszar zaznaczono w nim na czerwono. W zasobie archiwum zachowany wśród planów luźnych i w zespole aktowym Akta miasta Lublina⁵⁶ (il. 6).

Z kolei pierwsze rękopiśmienne plany sporządzone po 1918 r., przechowywane w zasobie archiwum, pochodzą z połowy lat 20. ubiegłego stulecia. Ich powstanie było związane z ogłoszonym w 1924 r. konkursem na plan regulacyjny Lublina, którego koncepcja miała zapewniać możliwość stworzenia ładu przestrzennego i warunków rozwoju miasta⁵⁷. Rok wcześniej zakończono prace pomiarowe prowadzone przez Biuro Pomiarów w Wydziale Budowlanym lubelskiego magistratu i przygotowano podkłady geodezyjne, czyli właściwie plan miasta przeznaczony do opracowania projektów regulacyjnych. Na tym planie, sporządzonym w 1923 r., powstawały prace konkursowe.

Jedną z nich pod tytułem *PLAN W.[IELKIEGO] MIASTA LUBLINA* opracował w 1925 r. prof. Ignacy Drexler z Politechniki Lwowskiej. Został wykonany w technice rękopisu na czterech papierowych planszach naklejonych na podkładzie z tektury o wymiarach całkowitych 171 x 130 cm, wielobarwny. Na planie sporządzonym w skali 1:5000 przedstawiono obszar Starego Miasta ściśle zabudowanego i obszar Śródmieścia zabudowanego, tereny Lublina z przedmieściami, granicę Wielkiego Lublina z przyłączonymi wsiami. Zaznaczono ponadto budynki państwowe, budynki miejskie i użyteczności publicznej, place rządowe, place miejskie, budynki przeznaczone do usunięcia. Pokazano także pro-

⁵⁶ PmL, sygn. 13. Inny egzemplarz znajduje się w AmL 1918–1939, sygn. 71.

⁵⁷ E. Jabłońska-Deptuła, *Wielkomiejski plan rozwoju Lublina z 1924 roku*, [w:] *Lublin w dziejach i kulturze*, red. T. Radzik, A.A. Witusik, Lublin 1997, s. 237–243; H. Bieniaszkiewicz, *Historia Lubelskiej Pracowni Urbanistycznej*, [w:] *Lubelska Pracownia Urbanistyczna*, s. 9–12.

jekty częściowej regulacji i granicę terenów zaprojektowanych do przyłączenia⁵⁸ (il. 7). W tym miejscu należy także wspomnieć o drugiej pracy konkursowej I. Drexlera, zatytułowanej *Rozplanowanie terenów łąk „Tatary” nad rz. Bystrzycą*, nadesłanej w 1925 r., przedstawiającej tym razem tylko część miasta związaną z koncepcją zagospodarowania podmokłych łąk Tatary. Plan wykonany w rękopisie na dwóch tekturowych planszach w skali 1:2000, o wymiarach całkowitych 135 x 88 cm, wielobarwny⁵⁹.

Z przesłanych na konkurs prac w lubelskim archiwum znajdują się jeszcze dwa plany z lat 1923–1925, wykonane przez Jerzego Siennickiego, ówczesnego konserwatora wojewódzkiego. Pierwszy zatytułowany *Do PLANU REGULACYJNEGO M. LUBLINA. SZEMAT LINII KOMUNIKACYJNYCH*, został wykonany w skali 1:5000 techniką rękopiśmienną na czterech arkuszach naklejonych na tekturowe plansze o wymiarach całkowitych 121 x 116 cm, wielobarwny. Na planie zgodnie z tytułem narysowano projektowany układ komunikacyjny miasta, zaznaczając ulice dla ruchu tranzytowego, ulice promieniste, ulice okólne, linie tramwajowe lub autobusowe⁶⁰. Druga praca dotyczy zagospodarowania terenów łąk Tatary, stąd przedstawia tylko wschodnią część miasta. Zatytułowana *Plan łąk Tatary i terenów przyległych w m. Lublinie*, została wykonana techniką rękopiśmienną na czterech arkuszach naklejonych na tekturowe plansze o wymiarach całkowitych 174 x 135 cm i w skali 1:2000, wielobarwna⁶¹.

Prace zgłoszone na konkurs umożliwiły tworzenie ogólnych zasad, którymi należało się kierować przy rozbudowie miasta, jednak szybko pojawiły się nowe warunki planowania. Uchwalenie przez sejm w 1925 r. ustawy o reformie rolnej otworzyło dalsze możliwości rozwoju przestrzennego Lublina, którego projekt przynosi *Orientacyjny plan miejscowości położonych w promieniu 10 kilom. [etrów] od centrum miasta, zaprojektowanych do włączenia do strefy interesów m.[iasta] Lublina w związku z reformą rolną*. Został on wykonany przez Oddział Pomiarów Magistratu miasta Lublina w 1926 r. i była to już bodaj ostatnia praca tego oddziału przed jego reorganizacją i zmianą nazwy na Biuro Regulacji Miasta w tym samym roku⁶². Plan o wymiarach 50 x 39,8 cm, skali 1: 75 000, barwny

⁵⁸ PmL, sygn. spis z-o nr 4/1. Plan otrzymał w konkursie drugą nagrodę, o czym informuje napis na odwrocie: „Prof. Ignacy Drexler II nagroda na szkic regulacyjny m. Lublina”.

⁵⁹ Ibidem, sygn. spis z-o nr 4/2. Ten plan także otrzymał w konkursie drugą nagrodę.

⁶⁰ Ibidem, sygn. spis z-o nr 4/4.

⁶¹ Ibidem, sygn. spis z-o nr 4/3. Plan otrzymał III nagrodę konkursu na szkic regulacyjny m. Lublina: *Rozplanowanie terenów łąk „Tatary” nad rz. Bystrzycą*.

⁶² H. Bieniaszkiewicz, *Historia Lubelskiej Pracowni*, s. 12.

wykonany tuszem i akwarelą⁶³ (il. 8). Przedstawia wykaz folwarków i majątków ziemskich planowanych do włączenia do Lublina. Oznacza także te, które w tym czasie znajdowały się już w granicach miasta.

W okresie międzywojennym przystąpiono do realizacji projektów założenia sieci wodociągowej i kanalizacyjnej w Lublinie. W związku z tym amerykańska firma Ulen & Company od końca 1925 r. zaczęła wykonywać plany kartograficzne tego przedsięwzięcia. W tym celu w listopadzie 1925 r. został sporządzony plan całego miasta, który służył jako podkład do tworzenia projektów przebiegu sieci wodociągowej i kanalizacyjnej. Nosi tytuł *ROBOTY PUBLICZNE MIASTA LUBLINA*, wykonany w skali 1:10 000 o wymiarach 82 x 53 cm w ramce. W prawym dolnym rogu zawiera informację o wykonawcy – Lublin General Plan. Ulen and C^o. Obejmuje obszar miasta od ulic Obywatelska i Unicka na północy, do ulic Wrońska i Łęczyńska na wschodzie, ul. Wyścigowej na południu i Szosy Warszawskiej na zachodzie. Na jego treść składają się przebieg ulic i ich nazwy, rzuty budynków, sieć rzeczna, zaznaczono też linię kolejową, kościoły i cmentarz przy ul. Lipowej⁶⁴ (il. 9). W lubelskim archiwum zachowały się liczne egzemplarze tego planu w formie kopii światłoczułych, które były realizacją konkretnych zamierzeń projektowych. Pochodzą z lat 20. i 30. ubiegłego wieku⁶⁵.

Plany z lat 20. niejako zapowiadały przystąpienie do najbardziej poważnego przedsięwzięcia kartograficznego w okresie międzywojennym, jakim było opracowanie i wydanie w 1931 r. mapy zatytułowanej *PLAN WIELKIEGO MIASTA LUBLINA*. Opracowany w Biurze Regulacji miasta Lublina został wydrukowany przez Zakład Graficzny B. Wierzbicki i S-ka w Warszawie. Wykonany na papierze naklejonym na płótno, dużych rozmiarów – 181,5 x 134,5 cm, w skali 1:5000, jednokolorowy⁶⁶ (il. 10). Przedstawia miasto po rozszerzeniu granic w 1931 r. do obszaru ponad 30 km². Na planie zaznaczono stałe już elementy krajobrazu geograficznego, a wśród nich m.in. zabudowania, place, ogrody, układ ulic, obiekty przemysłowe, sportowe i wojskowe, łąki i pastwiska, sieć wodną (rzeki, kanały i stawy). Pokazano też nową dzielnicę Dziesiąta i siatkę nowych ulic na Bronowicach i Kośminku oraz na północ od Al. Raclawickich. Zaznaczo-

⁶³ PmL, sygn. 14.

⁶⁴ APL, Miejskie Wodociągi i Kanalizacja w Lublinie (dalej: MWKL), spis z-o 1, sygn. 25, k. 6.

⁶⁵ Tamże, sygn. 21, k. 1, *SIEĆ WODOCIĄGÓW M. LUBLINA* (na planie dodatkowo zaznaczone ujęcie wody i stacja pomp na Wrotkowie); sygn. 22, k. 1, *PLAN SIECI WODOCIĄGOWEJ, NUMERACJA HYDRANTÓW* (1928 r.); sygn. 49, *PLAN SIECI WODOCIĄGOWEJ* (1932 r.); sygn. 25, k. 7, *SIEĆ KANALIZACJI M. LUBLINA*.

⁶⁶ PmL, sygn. 17

no nowo powstałe w okresie międzywojennym obiekty komunalne (elektrownia, rzeźnia, oczyszczalnia ścieków), na Bronowicach zaznaczono zakłady lotnicze Plage i Łaskiewicza i przylegające do nich lotnisko. Na planie naniesiono linię miejskiej komunikacji autobusowej i zaznaczono przystanki. Należy dodać, że jest to ostatni plan przedstawiający Staw Czechowski przed jego osuszeniem w 1933 r. oraz bieg rzek lubelskich sprzed regulacji przeprowadzonej w latach 1933–1939⁶⁷. Plan ten ukształtował obraz kartograficzny miasta na okres blisko dwóch dziesięcioleci.

Zasadnicza treść tego planu została szeroko rozpowszechniona w dwóch drukowanych wydaniach opublikowanych w 1931 r. nakładem Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego Oddział w Lublinie. Jedną z tych edycji, zatytułowana *PLAN WIELKIEGO MIASTA LUBLINA* o wymiarach 57,8 x 47,5 cm znajduje się w zasobie archiwum⁶⁸. W porównaniu z pierwowzorem ma trzykrotnie mniejszą skalę (1:15 000), obraz jest bardziej uproszczony i wykadrowany, nie obejmuje bowiem obszarów skrajnych. Plan jest wielobarwny, a starannie dobraną kolorystyką zostały wyróżnione funkcje poszczególnych terenów i obiektów, co pozwalało użytkownikowi dość szybko zorientować się w ich charakterze.

W pełnym kształcie *PLAN WIELKIEGO MIASTA LUBLINA* z 1931 r. w skali 1:5000 był wykorzystywany do dalszych prac kartograficznych o urzędowym charakterze. W latach 1931–1932 został na jego podstawie wykonany w Wydziale Budownictwa Magistratu miasta Lublina plan o tym samym tytule złożony z sześciu sekcji (A, B, C, D, E, F), dających pełny obraz miasta w skali 1:5000 (brak obecnie sekcji C). Powstał przez naklejenie światłokopii na arkusze tekturowe o wymiarach 83 x 59 cm (całkowite wymiary 177 x 166 cm). Plan jest wielobarwny, dodatkowo zostały na nim zaznaczone poziomicie i oznaczenia pomiarów geodezyjnych wykonane przez Oddział Pomiarów⁶⁹ (il. 11).

Egzemplarz planu z 1931 r. posłużył także do opracowania ok. 1934 r. mapy komunikacyjnej miasta. Pod tym samym tytułem – *PLAN WIELKIEGO MIASTA LUBLINA*, dużych rozmiarów (181,5 x 136 cm), w skali 1:5000, dwubarwny, został wykorzystany jako osnowa do opracowania projektu ulic na terenach, które przyłączono do miasta⁷⁰. Ich przebieg zaznaczono odręcznie czerwonym

⁶⁷ D. Kociuba, *Analiza treści i okoliczności*, s. 117.

⁶⁸ PmL, sygn. 322.

⁶⁹ Ibidem, sygn. spis z-o nr 4/5-9. Drugi egzemplarz planu w tej formie tamże, sygn. spis z-o nr 4/10-15.

⁷⁰ Ibidem, sygn. 16.

kolorem. Jest on świadectwem planowania przemysłanych nowoczesnych rozwiązań komunikacyjnych na przedmieściach Lublina.

W 1932 r. w Wydziale Budownictwa Magistratu Lublina powstała seria planów, związana z opracowaniem projektu zagospodarowania miasta. Została zaplanowana na co najmniej 16 planów, z których dziś w lubelskim archiwum znajduje się osiem obiektów. Wszystkie zostały sporządzone w skali 1:10 000 i są wielobarwne. Zostały wykonane techniką rękopiśmienną na podkładzie światłokopii naklejonej na tekturze. Osnową dla tych planów pozostał plan Wielkiego Miasta Lublina z 1931 r. tym razem dwukrotnie pomniejszony, ale dzięki temu bardziej poręczny. Serię tę rozpoczyna *PLAN WIELKIEGO MIASTA LUBLINA: STREFY*, o wymiarach 85,7 x 68,7 cm. Zaznaczono na nim strefy zabudowy różnego rodzaju: jedno-, dwu- i trzypiętrową z podziałem na zabudowę ogniotrwałą i luźną, strefę parterową wiejską, strefę przemysłową o zabudowie ogniotrwałej, strefę przemysłową szkodliwą z zabudową ogniotrwałą, strefę staromiejską zabytkową, a także tereny zielone (parki, cmentarze, łąki i ogrody prywatne, obszary orne i lasy), tereny wojskowe i wody⁷¹ (il. 12). Podobną treść przedstawia *OGÓLNY PLAN ZABUDOWANIA M.[IASTA] LUBLINA: III STREFY*, o wymiarach 85,2 x 66,7 cm. Na planie zaznaczano, a w legendzie opisano podział na strefy według rodzaju zabudowy⁷². Kolejny plan zatytułowany *OGÓLNY PLAN ZABUDOWANIA M.[IASTA] LUBLINA: V BUDYNKI UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ ORAZ TERENY PAŃSTWOWE I MIEJSKIE*, o rozmiarach 85,2 x 66,7 cm, pokazuje i w legendzie opisuje budynki istniejące, w budowie lub projektowane. Wymieniono ponad 186 obiektów. Ponadto kolorami zostały zaznaczone: tereny państwowe, tereny miejskie, cmentarze i lotnisko oraz tereny zaprojektowane pod parki i sport, stację autobusową, park sportowy, cmentarze, lotnisko, rezerwę pod lotnisko, stację lotniczą, składy amunicji⁷³ (il. 13). Interesujący jest *OGÓLNY PLAN ZABUDOWANIA M.[IASTA] LUBLINA: IX SZEMAT DZIELNIC*, o wymiarach 85,2 x 66,7 cm, na którym zaznaczono dzielnice mieszkaniowo-handlowe, dzielnice mieszkaniowe, dzielnicę zaprojektowaną do przyłączenia (Czechów), dzielnicę przemysłową i łąki⁷⁴. Spraw komunikacji dotyczy *OGÓLNY PLAN ZABUDOWANIA M.[IASTA] LUBLINA: SIEĆ TORÓW ELEKTRYCZNYCH*, wymiary: 85,2 x 66,7 cm. Zaprojektowano

⁷¹ Ibidem, sygn. spis z-o nr 1/1.

⁷² Ibidem, sygn. spis z-o nr 1/2.

⁷³ Zachowały się dwa egzemplarze tego planu – ibidem, sygn. spis z-o nr 1/3 i 1/4.

⁷⁴ Ibidem, sygn. spis z-o nr 1/5.

na nim przebieg linii komunikacji miejskiej zasilanej energią elektryczną, a więc tramwajów. Zaznaczono tory sieci kablowej wysokiego napięcia, sieci kablowej niskiego napięcia, sieci napowietrznej niskiego napięcia, sieci napowietrznej wysokiego napięcia, ponadto pokazano obiekty elektrowni miejskiej⁷⁵. Dla rozwoju przemysłu w Lublinie szczególne znaczenie miał *OGÓLNY PLAN ZABUDOWANIA M.[IASTA] LUBLINA: XIV PRZEMYSŁ ISTNIEJĄCY*, o rozmiarach 85,2 x 66,7 cm. Na planie kolorami zaznaczono, a w legendzie zamieszczono zestawienie podające liczbę zatrudnionych – rodzaj przemysłu: od 1 do 5 – metalurgiczny, od 6 do 10 – drzewny, od 10 do 20 – ceramiczny, od 20 do 30 – szklany, od 30 do 50 – budowlany, od 50 do 150 – spożywczy, od 150 do 200 – garbarski, od 200 do 500 – chemiczny, ponadto zaznaczono przemysł włókienniczy, oświetlenie i strefę przemysłową⁷⁶. Ostatni numerowany plan w tej serii przedstawia *OGÓLNY PLAN ZABUDOWANIA M.[IASTA] LUBLINA: XVI SIEĆ WODOCIĄGÓW*, o rozmiarach 85,2 x 66,7 cm, na którym przedstawiono istniejącą i projektowaną sieć wodociągów miejskich z oznaczeniem takich elementów jak: zasowy, hydranty, stacja pomp, wieża ciśnień przy al. Piłsudskiego i na Wrotkowie⁷⁷.

Osobną realizacją kartograficzną jest plan dotyczący wodociągów miejskich. Zatytułowany *WODOCIĄG MIASTA LUBLINA | PLANY SIECI WODOCIĄGOWEJ* został wykonany w formie kopii światłoczułej na podkładzie Wielkiego Planu Lublina z 1931 r. Zachowuje skalę 1:10 000 i wymiary 84 x 69,5 cm. Niedatowany, prawdopodobnie pochodzi z lat 30. ubiegłego wieku⁷⁸ (il. 14).

Z tego samego czasu (1932 r.) pochodzi plan zatytułowany *LUBLIN. KOMUNIKACJA*, nieco mniejszych rozmiarów niż poprzednie (73,8 x 65 cm), ale także wykonany w technice rękopiśmiennej na podkładzie światłokopii naklejonej na tekturę i wielobarwny. Przedstawia istniejący układ głównych dróg w mieście z zaznaczeniem kolorami ich rodzajów⁷⁹. Niestety, brak legendy do oznaczeń.

Warto dodać, że sporządzony w 1932 r. projekt zabudowy Lublina nie został zaakceptowany przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Skierowano go do poprawy, a jednocześnie podlegał dalszej modyfikacji z uwagi na szerszą politykę gospodarczą państwa, ze sztandarowym pomysłem stworzenia Centralnego

⁷⁵ Ibidem, sygn. spis z-o nr 1/6.

⁷⁶ Ibidem, sygn. spis z-o nr 1/7.

⁷⁷ Ibidem, sygn. spis z-o nr 1/8.

⁷⁸ MWKL, spis z-o 1, sygn. 49 k. 4.

⁷⁹ PmL, sygn. spis z-o nr 1/9.

Okręgu Przemysłowego na czele⁸⁰. W związku ze zmianami powstawały nowe produkcje kartograficzne.

Do tej grupy tematycznej zalicza się też *Orientacyjny plan terenów położonych w sferze interesów mieszkaniowych miasta Lublina*, powstały ok. 1938 r., o wymiarach 84 x 72 cm i skali 1:25 000⁸¹. W stosunku do wcześniejszych planów przynosi niewiele nowych informacji. Przedstawia zabudowę, ulice, drogi, linie kolejowe, budynki sakralne, młyny wodne, a z krajobrazu naturalnego: rzeźbę terenu, sieć hydrograficzną, lasy i łąki. Na planie zaznaczono teren lotniska na Bronowicach i projektowaną linię kolejową, która miała otaczać miasto od południa⁸².

Nie jest dziś znany oryginalny egzemplarz tego planu, który powstał już wcześniej na początku lat 30. Z niego wykonano pewną ilość odbitek światłoczułych, które wykorzystywano następnie jako podkład do tworzenia innych kartografików. Przykładem może być plan z 1933 r. pod tym samym tytułem (*Orientacyjny plan terenów położonych w sferze interesów mieszkaniowych miasta Lublina*), na którym w Wydziale Budownictwa lubelskiego Magistratu kolorem zaznaczono tereny położone w granicach administracyjnych miasta przylegające do rzek Bystrzycy, Czerniejówki i Czechówki⁸³.

Ważne znaczenie dla rozwoju lubelskiej kartografii miał plan zatytułowany *LUBLIN*, wykonany w 1938 r. w Biurze Pomiarów Magistratu Miasta, o wymiarach 117,5 x 93 cm i skali 1:10 000, na którym zaznaczono układ działek⁸⁴ (il. 15). W przyszłości będzie często wykorzystywany do innych przedstawień kartograficznych.

Z kolei spraw komunikacyjnych dotyczył *Plan miasta Lublina z wykazaniem terenów nowoprzylączonych*, na którym zaznaczono drogi podmiejskie (wyłotowe) przeznaczone do przebudowy⁸⁵. Akta, do których został dołączony, pozwalają go datować na ok. 1931 r. (wymiary 78 x 76,2 cm, podziałka 1:10 000). Kolejnym jest *Plan wielkiego miasta Lublina z 1934 r.*, na którym zaznaczono nowe nazwy niektórych ulic, wykonany w rozmiarze 85 x 70 cm i skali 1:10 000⁸⁶. Swego rodzaju podsumowaniem działań władz miejskich w zakresie kartogra-

⁸⁰ *Lubelska Pracownia Urbanistyczna*, s. 12.

⁸¹ PmL, sygn. 20.

⁸² D. Kociuba, *Analiza treści i okoliczności*, s. 118.

⁸³ APL, Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydz. Rol. i Ref. Rol., sygn. 332, s. 143.

⁸⁴ PmL, sygn. 18.

⁸⁵ AmL 1918–1939, sygn. 2041.

⁸⁶ PmL, sygn. 15.

fowania infrastruktury drogowej jest plan zatytułowany *LUBLIN SCHEMAT UKŁADU KOMUNIKACYJNEGO*, opracowany tuż przed samą wojną w lipcu 1939 r. przez Wydział Budownictwa Oddział Regulacji Miasta⁸⁷ (il. 16). W archiwum zachowała się, niestety złej jakości, światłoczuła kopia. Plan, o wymiarach 115,5 x 99,6 cm i skali 1:10 000, przedstawia układ komunikacyjny w Lublinie z zaznaczeniem różnych rodzajów dróg. Ciekawostką jest zamieszczenie na nim mapy przedstawiającej układ dróg historycznych, przechodzących przez teren miasta. Zaznaczono drogi biegnące w określonych okresach – w wiekach XI–XII, następnie XIV i w końcu do XIX stulecia, ale też „drogi zaniechane”.

Nie ma pewności, czy z tym obiektem ma związek inny plan (bez tytułu), na którym przedstawiono przebieg dróg przez Lublin⁸⁸. Zaznaczono na nim historyczny układ komunikacyjny od średniowiecza do XIX w. oraz proponowany przebieg dróg współcześnie. Powstał prawdopodobnie w latach 30. XX w., posiada wymiary 84 x 72 cm i skalę ok. 1:15 000.

Sukces wydawniczy Planu Wielkiego Miasta Lublina, opublikowanego w 1931 r. staraniem Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, na kilka lat zaspokoił potrzeby posiadania kartograficznego obrazu Lublina przez szerszego odbiorcę. Jednak intensywny rozwój przestrzenny Lublina, zwłaszcza w kierunku północnym i wschodnim wymagał nowych, aktualnych planów. Konkurencją dla niego był *PLAN M.[IASTA] LUBLINA*, wydawany przez Wydawnictwo Księgarni W. i J. Cholewińscy. Ukazał się trzykrotnie w latach 1932, 1936 i 1938, przynosząc w każdym wydaniu uaktualniony obraz miasta. Właśnie tę ostatnią edycję posiada lubelskie archiwum, została ona wydrukowana jednobarwnie w rozmiarze 31,2 x 30,3 cm. Nieduży rozmiar planu zadecydował też o mniejszej, niż dotychczas w tego rodzaju kartografiach stosowano, skali 1:30 000, co czyni z niego w zasadzie mapę⁸⁹. Przynosi za to najpełniejszą i najbardziej aktualną dla końca lat 30. XX w. treść, w której znajdujemy lokalizację ponad 90 ważniejszych obiektów, w tym użyteczności publicznej, urzędów państwowych i samorządowych, obiektów religijnych, instytucji finansowych, komunalnych, hoteli, i innych. W stosunku do wcześniejszych planów nowym elementem jest dzielnica mieszkalna na Ponikwodziu i ulice na obszarze Tatar, Bazylianówki i Sierakowszczyzny. Na terenie Bazylianówki zaznaczono nowy cmentarz katolicki (dziś przy ul. Walecznych)⁹⁰.

⁸⁷ AmL 1939–1944, sygn. 396, s. 17.

⁸⁸ PmL, sygn. 19.

⁸⁹ Ibidem, sygn. 321.

⁹⁰ D. Kociuba, *Analiza treści i okoliczności*, s. 117–118.

LATA II WOJNY ŚWIATOWEJ

Dość bogaty w produkcję kartograficzną był okres II wojny światowej i okupacji niemieckiej. Dla potrzeb samorządu miejskiego w czasie II wojny światowej został wykonany w Biurze Pomiarów m. Lublina w 1940 r. polskojęzyczny plan Lublina zatytułowany *LUBLIN*, który znany jest z kopii światłoczułych, wykorzystywanych do różnych przedsięwzięć kartograficznych⁹¹ (il. 17). Zachowały się dwa egzemplarze związane z rozpoczętym w 1940 r. programem prac nad szczegółowymi pomiarami miasta. Na planie zostały wyznaczone poszczególne obszary, które planowano pomierzyć w kolejnych latach budżetowych, do 1945 r. włącznie. Plan w ramce ma wymiary 62 x 62 cm, wykonany w skali 1:15 000.

Od początku wojny Niemcy przystąpili do tworzenia map i planów w języku niemieckim. Pierwszym planem Lublina, powstałym dla potrzeb okupanta, był *STADT-PLAN VON LUBLIN* sporządzony w październiku 1939 r. Wykonany w skali 1:15 000, o wymiarach 49,9 x 35,4 cm, wielobarwny⁹². Już te cechy wskazują, że mamy do czynienia z zaadaptowanym planem Cholewińskich z 1938 r., któremu dodano tylko niemiecki tytuł, pozostawiając jeszcze polskie napisy i nazwy.

Zapewne pozaurzędowy charakter miał również niemieckojęzyczny plan zatytułowany *STADT-PLAN VON LUBLIN* – z ok. 1940 r.⁹³ (il. 18). Niedużych rozmiarów (38,4 x 31,5 cm) i skali 1:15 000, wykonany w formie kolorowanej kopii światłoczułej, dostarczał raczej ogólnego obrazu miasta, w którym wyróżniały się elementy zabudowy, układu drogowego i stref zieleni. Wykonany prawdopodobnie na podkładzie *Planu Wielkiego Miasta Lublina*, drukowanego w 1931 r., w każdym razie zachowuje jego treść i kolorystykę. Z uwagi na jego ogólny, poglądowy charakter został dołączony w lubelskim Starostwie Miejskim działającym w latach 1939–1944 do dokumentacji kartograficznej, związanej z przebiegiem w mieście sieci kanalizacyjnej i wodociągowej⁹⁴.

Kilka planów powstało dla potrzeb urzędów niemieckich. Jednym z pierwszych, zachowanych w lubelskim archiwum, jest plan pod nazwą *LUBLIN*, sporządzony w 1940 r. przez Biuro Pomiarów lubelskiego magistratu. Wykonany techniką rękopiśmienną na podkładzie kopii światłoczułej, o wymiarach 65 x 65 cm

⁹¹ AmL 1939–1944, sygn. 394 (dawna 337), k. 2.

⁹² PmL, sygn. 342.

⁹³ APL, Starostwo Miejskie w Lublinie (dalej: SML), sygn. 167, k. 1.

⁹⁴ Plan znajduje się w jednostce zatytułowanej „Plany sieci kanalizacyjnej i plan sieci wodociągowej” – ibidem, sygn. 167.

w skali 1:15 000, wielobarwny. Plan jest w zasadzie niemieckojęzyczny, z pozostałościami nazewnictwa polskiego, występującego na podkładzie. Przedstawia plan zagospodarowania miasta z nazwami ulic częściowo w języku niemieckim naniesionymi odręcznie tuszem, tereny mieszkalne, tereny zielone (parki i ogrody), tereny wojskowe, drogi wylotowe z miasta, ponadto zaznaczono numerami 24 obiekty opisane w legendzie⁹⁵ (il. 19).

O takiej samej nazwie – *LUBLIN* – został wykonany plan miasta w formie kopii światłoczułej o wymiarach 85 x 82 cm i skali 1:10 000, zachowany we wspomnianym już zespole Starostwo Miejskie w Lublinie⁹⁶ (il. 20). Został stworzony na bazie *Planu Wielkiego Miasta Lublina* z 1931 r. Nazwy ulic i dzielnic są drukowane w języku polskim. Na planie czerwoną kredką zostały zaznaczone drogi dojazdowe i łączące wybrane miejsca w mieście o szczególnym znaczeniu dla Niemców. Same miejsca są także zaznaczone na czerwono i opisane w języku niemieckim. Są na nim wyróżnione m.in. obóz koncentracyjny na Majdanku, getto, dworzec kolejowy, fabryka gwoździ. Plan ten był datowany na ok. 1939 r., zapewne wtedy powstał oryginał, z którego wykonano odbitki światłoczułe. Posiadany egzemplarz pochodzi jednak z ok. 1942 r., skoro narysowano na nim drogę do „KGL”, obozu na Majdanku, który zaczął funkcjonować od jesieni 1941 r., a jednocześnie zaznaczono część zlikwidowanego na wiosnę 1942 r. getta do zburzenia⁹⁷.

W zespole Starostwo Miejskie w Lublinie, urzędu niemieckiej administracji okupacyjnej (Die Stadthauptmannschaft in Lublin), zachowały się dwa niedatowane plany sieci kanalizacyjnej, jednak ich związek z aktami tej placówki może sugerować, że powstały w latach 1939–1944. Jednym z nich jest *Kanalizacja Miasta Lublina | Plany sieci kanalizacyjnej* – plan, który pokazuje obszar całego miasta, z zaznaczeniem przebiegu kanalizacji⁹⁸. Wykonany o wymiarach w ramce 77 x 64,5 cm w skali 1:10 000 w postaci kopii światłoczułej. Drugi egzemplarz różni się tym, że dorysowano kolorem czerwonym i opisano w języku niemieckim przebieg kanalizacji od Nowego Kośminka w pobliżu ulicy Garbarskiej⁹⁹ (il. 21). Oba plany powstały na podłożu *Wielkiego Planu Lublina* z 1931 r., chociaż

⁹⁵ PmL, sygn. spis z-o nr 4/18.

⁹⁶ SML, sygn. 166, k. 1.

⁹⁷ W tej samej jednostce znajduje się drugi egzemplarz tego samego planu, jednak już bez dorysowanych i opisanych dodatkowych elementów, które występują w egzemplarzu na k. 1. Zachowany w dwóch częściach – ibidem, sygn. 166, k. nlb.

⁹⁸ SML, sygn. 167, k. 4.

⁹⁹ Ibidem, k. 2.

obszary peryferyjne, zapewne te pozbawione kanalizacji, zostały pominięte. Na planach napisy zostały wykonane odręcznie, zachowując nazwy ulic i dzielnic w języku polskim. Warto dodać, że stylistycznie utrzymane są one w tej samej kompozycji (np. tytuł), spotkanej już w planie pokazującym sieć wodociągów miasta¹⁰⁰.

Na nieco zmienionym podkładzie w stosunku do poprzedniego obiektu został wykonany plan Lublina zatytułowany *LUBLIN STRASSENNETZPLAN (SCHEMA)*, który powstał w Wydziale Budownictwa Zarządu Lublina i jest niemiecką wersją polskiego planu z 1939 r.¹⁰¹ (il. 22). Został sporządzony prawdopodobnie ok. 1942 r., a jego autorem był inżynier Czesław Gawdzik. Plan przedstawia układ komunikacyjny miasta, z zaznaczeniem kolorami różnych rodzajów dróg. Wykonany w formie kopii światłoczułej o wymiarach 93 x 83 cm, w skali 1:10 000. Podobnie jak w wersji polskiej zamieszczono dodatkowo mapę, przedstawiającą układ dróg historycznych, przechodzących przez teren miasta (*Historischer Strassennetzplan*). Różnymi kolorami zaznaczono drogi biegnące w określonych okresach – w wiekach XI–XII, następnie XIV i w końcu do XIX stulecia.

Nieznanej proveniencji jest inny plan Lublina, który z okresem okupacji niemieckiej może być łączony przez swój niemieckojęzyczny tytuł *Plan von Lublin*, bowiem pozostałe napisy – nazwy dzielnic i ulic – zostały zapisane w języku polskim¹⁰² (il. 23). Dotychczas datowany na ok. 1940 r., sporych rozmiarów: 103 x 81 cm, wykonany w skali 1:8400. Plan wyrysowany czarnym tuszem, kolorem zaznaczone są jedynie granice miasta i elementy hydrograficzne. Nie wiadomo, czy powstanie planu ma jakiś związek z tymi elementami, być może mają one wtórny charakter, zwraca jednak uwagę fakt, że zaznaczono na nim stare koryto Bystrzycy w rejonie dzielnicy Tatary. Plan ten powstał na odwrocie kopii światłoczułej, na której wcześniej wykonano inną mapę, przedstawiającą Lublin i okolice od strony południowej i zachodniej miasta¹⁰³. Nie posiada on tytułu, ale występujące nazwy niemieckie wskazują na jego okupacyjną proveniencję. Plan o wymiarach jak poprzedni, wykonany w skali 1:25 000 ma oznaczone dzielnice miasta i niektóre zakłady przemysłowe (m.in. cukrownia, cementownia). Kolorem zaznaczono granice miasta, które nie pokrywają się z rzeczywiście wytyczonymi w tym czasie.

¹⁰⁰ Zob. przyp. 78.

¹⁰¹ AmL 1939–1944, sygn. 396 s. 13.

¹⁰² PmL, sygn. 23.

¹⁰³ Ibidem, bez sygnatury.

W zasobie lubelskiego archiwum zachował się plan Lublina bez tytułu, nie-datowany, ale napisy w języku niemieckim wskazują, że pochodzi z czasów II wojny światowej. Brak zaznaczenia getta może wskazywać, że powstał już po jego likwidacji, a więc najwcześniej w końcu 1943 r., a może dopiero w roku następnym. Plan wykonany na papierze jako światłokopia naklejona na skleje w skali 1:15 000, o wymiarach 44 x 33 cm, dwukolorowy. Na planie zostały także dopisane ołówkiem w języku polskim nazwy ulic. Zaznaczono na nim m.in. szpitale, niemieckie dowództwa wojskowe, obozy (Muni. Lager), kąpielisko na Czechówce (Bad), siedzibę Kompanii Ozdrowieńców¹⁰⁴ (il. 24).

Z czasów okupacji niemieckiej pochodzi też plan w postaci światłoczułej kopii zatytułowany *LUBLIN*, o wymiarach 61 x 61 cm i skali 1:15 000¹⁰⁵ (il. 25). Powstał on na podstawie drukowanego planu Lublina z 1944 r., który z kolei jest niemiecką wersją polskiego planu opracowanego przez Biuro Pomiarów m. Lublina w 1940 r. Z 1944 r. pochodzi też zachowany egzemplarz. Zaznaczono na nim kolorem rzeki, dorysowano przebieg linii kolejowych, a przede wszystkim oznaczono miejsca, gdzie zorganizowano szpitale wojskowe i inne obiekty o znaczeniu wojskowym i urzędowym. Być może jest on świadectwem sytuacji związanej z przesuwaniem się niemieckiego frontu wschodniego na zachód i przygotowaniem na przyjęcie większej liczby żołnierzy. Podobny charakter ma egzemplarz w formie drukowanej, zatytułowany *LUBLIN* i datowany na 1944 r. Wykonany w skali 1:15 000, jednobarwny, zawiera nazwy dzielnic, ulic i obiektów w języku niemieckim, oznaczono na nim także ulice w mieście i drogi wylotowe¹⁰⁶.

Bez wątpienia charakter wojskowy miał jeszcze inny plan, który był wykorzystywany przez niemiecką żandarmerię polową podlegającą Wyższej Komendzie Polowej 372 w Lublinie¹⁰⁷. Na planie zatytułowanym *LUBLIN Karte z. Streifendienstplan der Feldgendarmarie O.F.K. 379* zaznaczone zostały strefy patrolowe w ramach poszczególnych ulic. Powstał ok. 1944 r., o czym może świadczyć jego związek z aktami datowanymi na ten rok. Plan o wymiarach 62,5 x 61,6 cm wykonano formie kopii światłoczułej na podkładzie drukowanego polskiego planu z 1940 r. lub jego wersji drukowanej z 1944 r.

Od końca XIX w. plany rękopiśmienne coraz częściej powstawały w związku z działaniami urzędowymi, o wiele rzadziej miały ogólniejszy, poznawczy lub

¹⁰⁴ Ibidem, sygn. 344.

¹⁰⁵ Ibidem, sygn. 24.

¹⁰⁶ Ibidem, sygn. 25.

¹⁰⁷ APL, Wyższa Komenda Polowa 372 w Lublinie, sygn. 1, s. 223.

turystyczny charakter. Te w coraz większym zakresie były zaspokajane przez wydawnictwa kartograficzne drukowane. W tym kontekście pełnym ewenementem jest zachowany niemieckojęzyczny plan Lublina (*Stadtplan Lublin*) z okresu okupacji niemieckiej, wielobarwny o dużej skali (1:5000) i znacznych rozmiarów 197 x 175 cm¹⁰⁸. Jest to plan o ogólnym charakterze, przedstawiający różne elementy krajobrazu miasta. Datowany na ok. 1940 r., być może jednak jego powstanie było związane z obchodami 600. rocznicy świadectwa niemieckości Lublina, zorganizowanymi przez okupanta w 1942 r.

Taki sam tytuł – *Stadtplan Lublin* – ma egzemplarz wykonany w technice światłokopii, pierwotnie złożony z sześciu arkuszy, o wymiarach całkowitych 190 x 178,5 cm i skali 1:5000, jednobarwny. Nie jest dokładnie datowany, pochodzi z lat 1940–1944, sporządzony na podstawie *Planu Wielkiego Miasta Lublina: Zdjęcie pomiarowe z lat 1931–1932*. Tylko część ulic jest opisana, inne obiekty pozostają bez nazw, nazwy ulic zostały zapisane w języku niemieckim¹⁰⁹.

OKRES 1944 – POŁOWA LAT 50. XX WIEKU

Kartograficzna produkcja powojenna jest jak na razie reprezentowana w zasobie lubelskiego archiwum tylko w pewnej części. Potrzeby bieżące urzędów geodezyjnych i urbanistycznych nie pozwalają raczej na szybkie przejmowanie od nich nowych planów miasta. Zasadniczo do niedawna z tego okresu pochodzą tylko dwa plany. Jeden, zatytułowany *LUBLIN* został wykonany w 1947 r. w Biurze Pomiarów Zarządu Miejskiego w Lublinie¹¹⁰. Zachowany w formie kopii światłoczułej, o wymiarach 98,3 x 90,2 cm, powstał w skali 1:10 000 i z uwagi na skalę i sposób prezentacji jest identyczny z planem z 1938 r., sporządzonym przez Biuro Pomiarów Miasta¹¹¹. Uznawany jest za dokładny plan, na którym przedstawiono sieć ulic i dróg nieutwardzonych, linie kolejowe, układ działek, zabudowę, tereny zielone i sieć hydrograficzną. Oprócz obrazu miasta w granicach administracyjnych pokazano także tereny jeszcze wówczas do miasta nienależące, jak Rury Jezuickie i Wizytkowskie oraz obszar Wrotkowa. Na planie zaznaczono granice obozu koncentracyjnego na Majdanku i naniesiono pozostałości jego zabudowy.

¹⁰⁸ PmL, sygn. 22.

¹⁰⁹ Ibidem, sygn. 341. Plan obecnie niekompletny, zachowały się tylko cztery arkusze – trzy z lewej strony i jeden dolny z prawej.

¹¹⁰ Ibidem, sygn. 26.

¹¹¹ Zob. ibidem, sygn. 18.

Ciekawostką jest zaznaczenie czerwonym kolorem terenu o powierzchni 31 ha pod przyszlą dzielnicę uniwersytecką UMCS.

Drugi plan także nosi nazwę *LUBLIN* i został wykonany w Biurze Pomiarów Zarządu Miejskiego w Lublinie w 1947 r. Podobnie do poprzedniego został sporządzony w skali 1:10 000 w formie rękopisu na podkładzie światłokopii, o wymiarach 92,5 x 90 cm, dwubarwny. Przedstawia tereny objęte powodzią w marcu 1947 r. w dolinach rzek Bystrzycy, Czechówki i Czerniejówki¹¹² (il. 26).

W ostatnich kilku latach zasób lubelskiego archiwum wzbogacił się o nowe materiały kartograficzne z okresu powojennego, po ich przejęciu z archiwum zakładowego Urzędu Miasta Lublin. Część z nich powstała w związku z przygotowywaniem pierwszego po wojnie planu rozwoju przestrzennego miasta, jakim był Program Planu Zagospodarowania Miasta z 1948 r. Tego programu dotyczą dwa plany. Jeden, zatytułowany *KANALIZACJA MIASTA LUBLINA. PLANY SIECI KANALIZACYJNEJ*, został opracowany w 1947 r. przez Zarząd Miejski w Lublinie Miejskie Wodociągi i Kanalizacja. Wykonany w formie światłokopii naklejonej na tekturę o wymiarach 77,5 x 64,3 cm i skali 1:10 000, jednobarwny. Zgodnie z tytułem przedstawia stan i program rozwoju kanalizacji miejskiej¹¹³. Drugi plan, także sporządzony w 1947 r. przez tego samego wykonawcę, nosi tytuł *MIEJSKIE WODOCIĄGI I KANALIZACJA. PLAN SIECI WODOCIAGOWEJ*. Wykonany w formie kopii światłoczułej naklejonej na tekturę o wymiarach 85,1 x 69,5 cm i identycznej skali 1:10 000, również jednobarwny. Przedstawia stan i zamierzenia rozwoju sieci wodociągowej¹¹⁴.

Dość wyjątkowa w zasobie lubelskiego archiwum jest mapa zatytułowana *POWIAT LUBELSKI MAPA HIPSOMETRYCZNA* z 1948 r. Nie ma pewności, z jaką instytucją należy wiązać jej autorstwo. Widniejąca na niej pieczętka tuszowa łączy ją z Wydziałem Budownictwa Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, co może wskazywać, że powstała dla Urzędu Wojewódzkiego Lubelskiego, ale jej przejęcie z Urzędu Miasta uprawdopodobnia przypuszczenie o jej związku z tym ostatnim podmiotem. Wykonana w formie światłokopii naklejonej na tekturę, wielobarwna. Przedstawia wysokości terenu w powiecie i na terenie Lublina, którego granice wyrysowano tuszem¹¹⁵.

¹¹² Ibidem, sygn. 346.

¹¹³ Ibidem, sygn. spis z-o nr 1/10.

¹¹⁴ Ibidem, sygn. spis z-o nr 1/11.

¹¹⁵ Ibidem, sygn. spis z-o nr 1/12.

Ostatnie dwa obrazy kartograficzne przedstawiające cały obszar miasta, będące w posiadaniu lubelskiego archiwum, powstały w związku z opracowaniem planu ogólnego zagospodarowania Lublina¹¹⁶. Prace nad nim były prowadzone w biurze państwowym Miastoprojekt-Wschód Przedsiębiorstwo Projektowania Budownictwa Miejskiego i ukończono je w 1954 r. Pierwszy z planów jest zatytułowany *LUBLIN ISTNIEJĄCY STAN ZAGOSPODAROWANIA I ZAINWESTOWANIA TERENÓW MIEJSKICH*. Powstał w 1953 r., jego autorami byli inż. arch. Czesław Kaszycki i inż. arch. Janusz Wilski. Wykonany w skali 1:5000 w technice rękopiśmiennej na sześciu tekturowych planszach o wymiarach całkowitych 187 x 177 cm, wielobarwny. Jest to ogólny plan zagospodarowania przestrzennego o dużym poziomie szczegółowości, na którym zaznaczono: granice administracyjne miasta, obszary przemysłu uciążliwego i nieuciążliwego, magazyny i składy, tereny kolejowe, tereny specjalne, skwery bez drzewostanu, parki i skwery z drzewostanem, cmentarze czynne, cmentarze nieczynne, sport, ogrody warzywne, ogródki działkowe, sady i ogrody, łąki, pola orne, wody, place targowe. Ponadto oznaczono obiekty władz, urzędów i instytucji publicznych (m.in. siedziby partii politycznych, władz miejskich, PWRN, sądy, NIK, Radio, DOKP, PKO), oświatowe (m.in. wyższe uczelnie, licea ogólne, technika zawodowe, szkoły podstawowe), służby zdrowia, gospodarki komunalnej, kultury (np. kina, muzea, teatry), tereny wyznań religijnych), drogi trwałe, szosy, drogi żwirowe, drogi polne oraz zabytki (m.in. dawna komora celna, pałace, kościoły i klasztory, zamek, pomnik Dragonów Szwedzkich, cerkiew)¹¹⁷ (il. 27). Drugi plan ma charakter branżowy i nosi tytuł *LUBLIN SCHEMAT UZBROJENIA ISTN.[IEJĄCEGO] WODOCIĄG, KANALIZACJA, GAZ*. Podobnie jak poprzedni powstał w 1953 r., a jego autorami byli ci sami inżynierowie: Cz. Kaszycki i J. Wilski. Identyczny jeśli chodzi o skalę 1:5000 i technikę wykonania – rękopis na sześciu tekturowych planszach, wymiary całkowite 187 x 177 cm, wielobarwny¹¹⁸. Zgodnie z tytułem przedstawia istniejący wówczas stan sieci wodociągowej, kanalizacyjnej i gazowej.

¹¹⁶ O pracach planistycznych zob. I. Pastuszko, *Plany urbanistyczne Lublina z lat pięćdziesiątych XX wieku. Nowa ideologia czy przedwojenna kontynuacja?*, „Rocznik Lubelski”, t. 43, 2017, s. 218; E. Furgał, *Ogólny plan zagospodarowania przestrzennego m. Lublina z 1959 r.*, [w:] *Lubelska Pracownia Urbanistyczna*, s. 35.

¹¹⁷ PmL, sygn. spis z-o nr 4/20.

¹¹⁸ Ibidem, sygn. spis z-o nr 4/19.

Najstarsze przechowywane w lubelskim archiwum plany, przedstawiające obraz kartograficzny całego miasta, pochodzą dopiero z końca XVIII w., najmłodsze powstały dwa stulecia później, ale najwięcej zostało sporządzonych w XIX w. W jego zasobie znajdują się głównie rękopiśmienne plany – drukowane, coraz częściej pojawiające się od końca XIX w., jeśli nie miały charakteru dokumentacji urzędowej, nie były gromadzone w sposób systematyczny, właściwy dla materiałów archiwalnych.

Plany przedstawiające obszar całego Lublina są szczególnie interesującym świadectwem rozwoju kartografii oraz potrzeb społecznych. Przeniesienie na płaski arkusz karty przestrzeni miejskiej zawsze było przedsięwzięciem trudnym, ale i oczekiwanym, zarówno przez mieszkańców, jak i przybyszów z zewnątrz. Plany kształtowały wiedzę o infrastrukturze, budynkach i urządzeniach miejskich, pozwalały skuteczniej kształtować wyobrażenia przestrzenne o Lublinie. Miały wpływ na planowanie rozwoju urbanistycznego miasta.

Plany całego obszaru Lublina są tylko częścią produkcji kartograficznej. Na pełną inwentaryzację i poznanie czekają także plany przedstawiające części miasta. Jedne z nich pokazują jedynie mniejsze lub większe fragmenty przestrzeni miejskiej, inne dotyczą wsi i osiedli włączanych stopniowo w granice miasta. Są one także zróżnicowane tematycznie, występują plany sytuacyjne i profile placów, ulic, dróg, mostów, plany sytuacyjne nieruchomości i plany architektoniczne budynków różnego przeznaczenia (m.in. rządowe, użyteczności publicznej, sakralne, przemysłowe i mieszkalne). Ich inwentaryzacja i opis będą przedmiotem następnego artykułu.

Summary

Historical Maps of Lublin in the Collection of the State Archives in Lublin Part I: the Area of the Entire City

The author discusses the maps of Lublin that present the entire area of the city in historical development. Today, the maps of Lublin do not form a coherent collection gathered in one place: on account of their functions, time, and the circumstances of their creation and also of their physical form they are dispersed, both in the spatial and institutional sense. Most of cartographic relics representing the area of Lublin are preserved in the State Archives all over Poland; the great-

est collection is in turn stored in the State Archive in Lublin. This situation stems mainly from the official character of these materials which, from the beginning or the 19th century, were created generally for the needs of the authorities and state and city offices as part of their functions. They were created alongside with the documentation of various activities connected with, inter alia, changes of ownerships, construction design, urban planning, and spatial development. The knowledge on their subject is not complete – consequently, the state of identification and inventory of Lublin map is not yet complete. In the State Archive in Lublin about 50 maps representing the entire area of Lublin are stored. They come from the period of almost two centuries, from the late 18th century to the mid-20th century. The maps are kept in various archival fonds, they appear in the form of collections created by single, cartographic pieces or are within particular fonds as the documentation of cases created as a result of the activity of the offices. Consequently, the dispersion of cartographic materials necessitates their identification and description. The author's task is to carry out the basic work connected with the search, registration, analysis, and description of the preserved cartographic materials.

KEYWORDS: Lublin, 19th-20th century, cartography, maps of cities, State Archive in Lublin.

Bibliografia

- Alexandrowicz S., Łuczyński J., Skrycki R., *Historia kartografii ziem polskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2017.
- Bartnik R., *Portret miasta. Lublin w malarstwie, rysunku i grafice*, Lublin 2009.
- Bieleń Z., *Zbiory kartograficzne Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. H. Łopacińskiego*, [w:] *Plany i widoki Lublina XVII–XXI wieku*, red. M. Harasimiuk, D. Kociuba, P. Dymmel, Lublin 2007, s. 98–100.
- Bieniaszkiewicz H., *Historia Lubelskiej Pracowni Urbanistycznej*, [w:] *Lubelska Pracownia Urbanistyczna 1955–2005*, Lublin 2005, s. 9–33.
- Dymmel P., *Plany Lublina w zasobach archiwalnych*, [w:] *Plany i widoki Lublina XVII–XXI wieku*, red. M. Harasimiuk, D. Kociuba, P. Dymmel, Lublin 2007, s. 88–97.
- Dymmel P., *Plany miasta Lublina. Historia, zbiory, treści*, [w:] *Edukacja historyczna o Lublinie*, red. M. Ausz i in., Lublin 2012, s. 131–154.

- Frejlich A., *Widok Lublina Jerzego Brauna i Abrahama Hogenberga. Zarys genezy widoków miast w sztuce nowożytnej*, [w:] *Ikonografia dawnego Lublina*, red. Z. Nestorowicz, Lublin [1999], s. 31–51.
- Furgał E., *Ogólny plan zagospodarowania przestrzennego m. Lublina z 1959 r.*, [w:] *Lubelska Pracownia Urbanistyczna 1955–2005*, Lublin 2005, s. 35–37.
- Gawarecki H., Stankowa M., *Stanisław Jan Nepomucen Łęcki IKM i Trybunału Lubelskiego geometra przysięgły*, „*Studia i Materiały Lubelskie*”, t. 5, 1971, s. 359–371.
- Jabłońska-Deptuła E., *Wielkomiejski plan rozwoju Lublina z 1924 roku*, [w:] *Lublin w dziejach i kulturze*, red. T. Radzik, A.A. Witusik, Lublin 1997, s. 237–243.
- Jakimińska G., Nasalski Z., *Zbiory kartograficzne w Muzeum Lubelskim w Lublinie*, [w:] *Plany i widoki Lublina XVII–XXI wieku*, red. M. Harasimiuk, D. Kociuba, P. Dymmel, Lublin 2007, s. 101–102.
- Kociuba D., *Analiza treści i okoliczności powstania planów i widoków Lublina*, [w:] *Plany i widoki Lublina XVII–XXI wieku*, red. M. Harasimiuk, D. Kociuba, P. Dymmel, Lublin 2007, s. 108–125.
- Lubelska Pracownia Urbanistyczna 1955–2005*, Lublin 2005.
- Łodyńska-Kosińska M., *Katalog rysunków architektonicznych z akt Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych w Archiwum Akt Dawnych w Warszawie. Rysunki architektoniczne, plany urbanistyczne, varia z lat 1800–1868*, Warszawa 1974, s. 154–172.
- Łodyńska-Kosińska M., *Katalog rysunków architektonicznych z akt Centralnych Władz Wyznaniowych w Archiwum Głównym akt Dawnych w Warszawie*, Warszawa 1981.
- Mrozowski P., *Malowidła ścienne w kościele pobrygidzkim w Lublinie – temat historyczny czy Orszak Trzech Króli?*, [w:] *Jagiellonowie i ich świat. Dynastia królewska w drugiej połowie XV i w XVI wieku*, red. B. Czwojdrak, J. Sperka, P. Węcowski, Kraków 2015, s. 413–422.
- Nieścioruk K., *Analiza i ocena XVIII-wiecznego planu Lublina jako przykład kompleksowych badań dawnych materiałów kartograficznych*, „*Polski Przegląd Kartograficzny*”, t. 39, 2007, nr 2, s. 146–158.
- Pastuszko I., *Plany urbanistyczne Lublina z lat pięćdziesiątych XX wieku. Nowa ideologia czy przedwojenna kontynuacja?*, „*Rocznik Lubelski*”, t. 43, 2017, s. 209–226.

- Pawłowska A., *Rozproszenie kartografików miejskich w zbiorach polskich i obcych (na przykładzie planów Lublina i Zamościa)*, [w:] *Z dziejów kartografii*, t. 3, *Miasta*, red. J. Janczak, A. Tomczak, Warszawa 1984, s. 207–217.
- Plany miast w polskich archiwach państwowych. Katalog*, oprac. M. Lewandowska, M. Stelmach pod kierunkiem A. Tomczaka, Warszawa 1996.
- Rolska-Boruch I., *Malarski portret gotyckiego miasta Lublina z kamienicy Lubomelskich*, [w:] *Ikonografia dawnego Lublina*, red. Z. Nestorowicz, Lublin [1999], s. 14–24.
- Wespiński P. E., *Mapy i plany w zbiorach archiwalnych. Pilne problemy*, „Archiwista Polski”, R. 14, 2009, nr 4, s. 49–62.

Il. 1. Kopia planu Lublina Feliksa Bieczyńskiego z 1852 r. w odrysie Ryszarda Jarugi, 1957 r., kopia światłoczuła

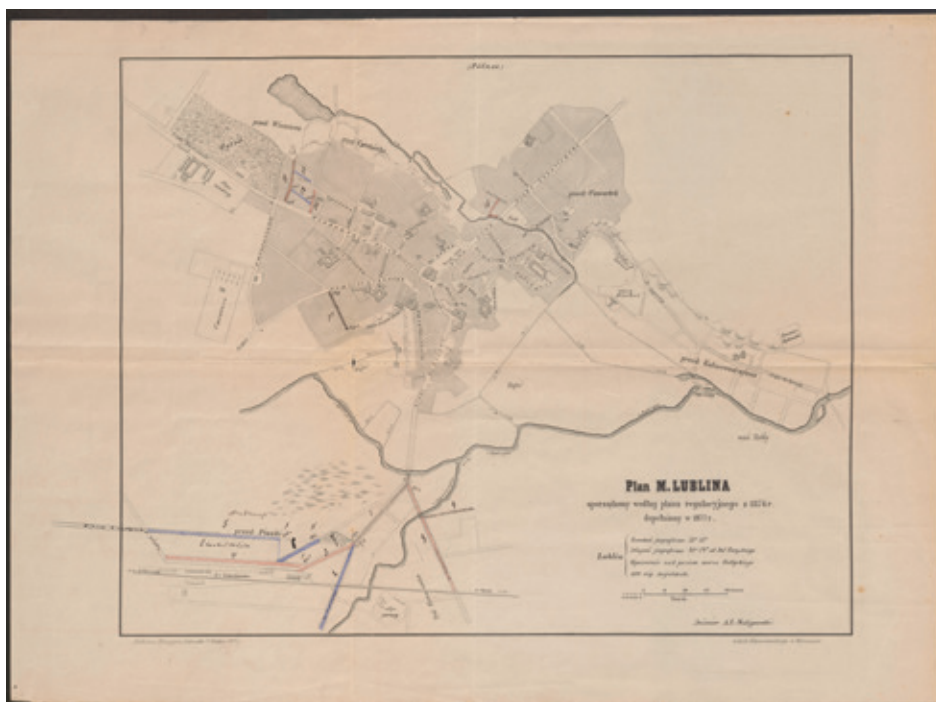
Il. 2. Plan Lublina Wacława Orłowskiego, 1899 r.

Il. 3. Plan Lublina z zaznaczeniem aptek Mieczysława Stelmasiewicza, 1908 r.

Il. 4. Plan Lublina Ceglińskiego, 1870 r.

Il. 5. Plan Lublina Anastazego Lubomiła Suligowskiego, 1877 r.

Il. 7. *Plan wielkiego miasta Lublina* Ignacego Drexlera, 1925 r.

Il. 9. *Lublin General Plan* opracowany przez Ulen and C^o w związku z wykonaniem sieci wodociągowej i kanalizacyjnej, 1925 r.

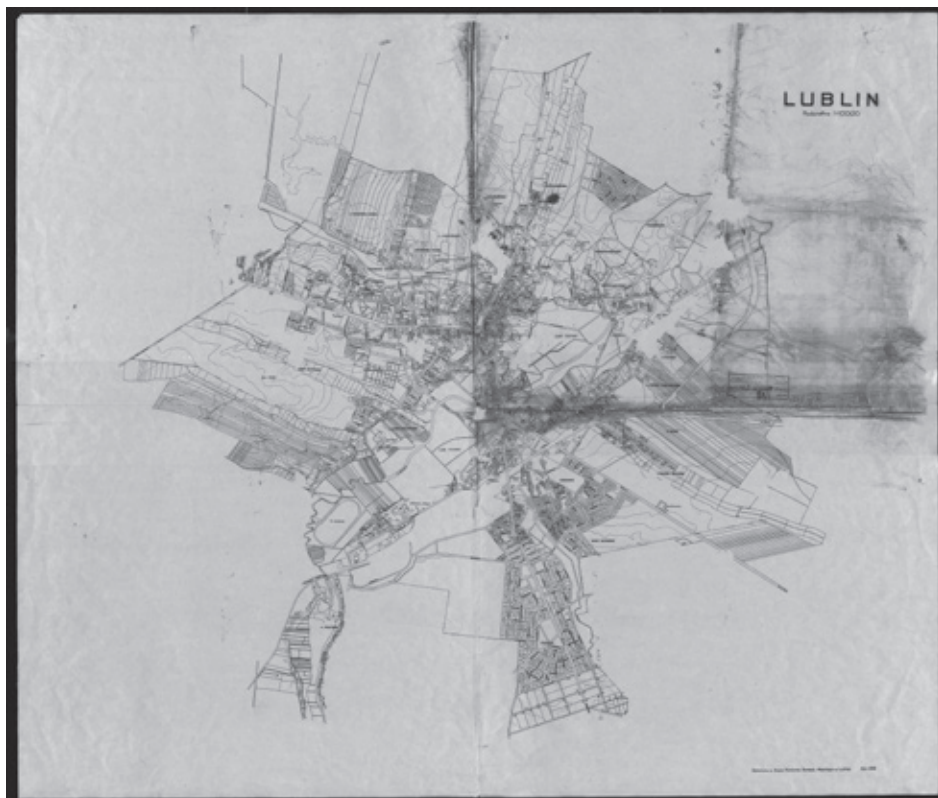
Il. 10. *Plan Wielkiego Miasta Lublina*, Biuro Regulacji Miasta Lublina, 1931 r.

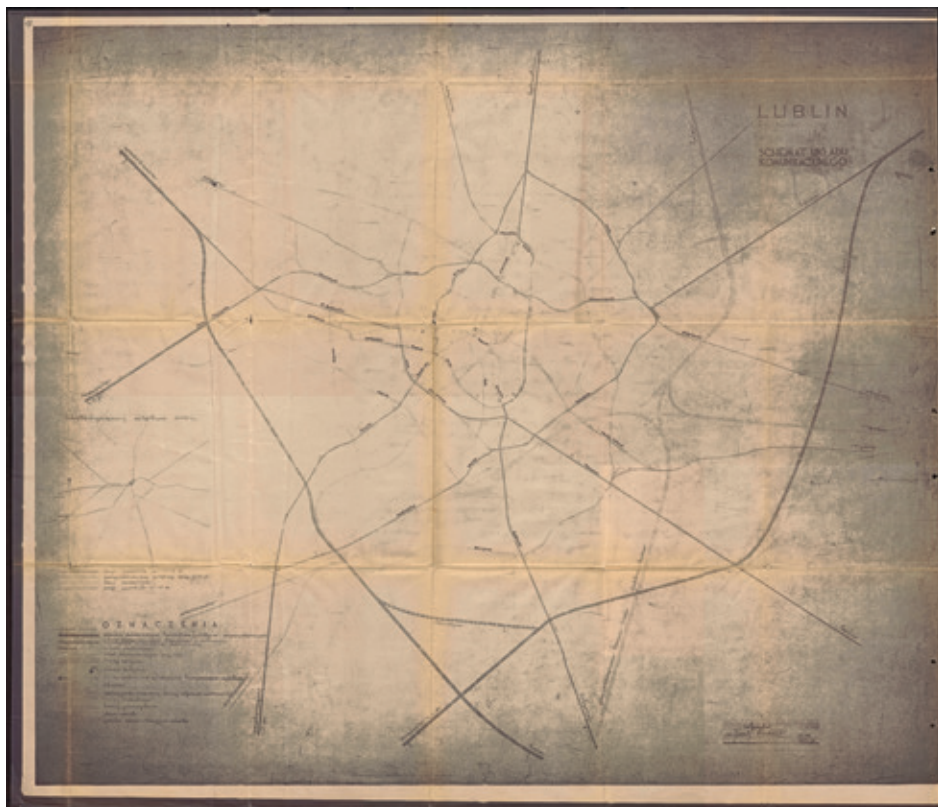
Il. 11. Plan Wielkiego Miasta Lublina (zachowany bez sekcji C), Wydział Budownictwa Miasta Lublina, 1931–1932 r.

Il. 12. Plan zabudowy Lublina, Wydział Budownictwa Miasta Lublina, 1932 r.

Il. 15. Plan Lublina, Biuro Pomiarów Miasta Lublina, 1938 r.

Il. 16. Plan układu komunikacyjnego w Lublinie, Wydział Budownictwa Oddział Regulacji Miasta Lublina, 1939 r.

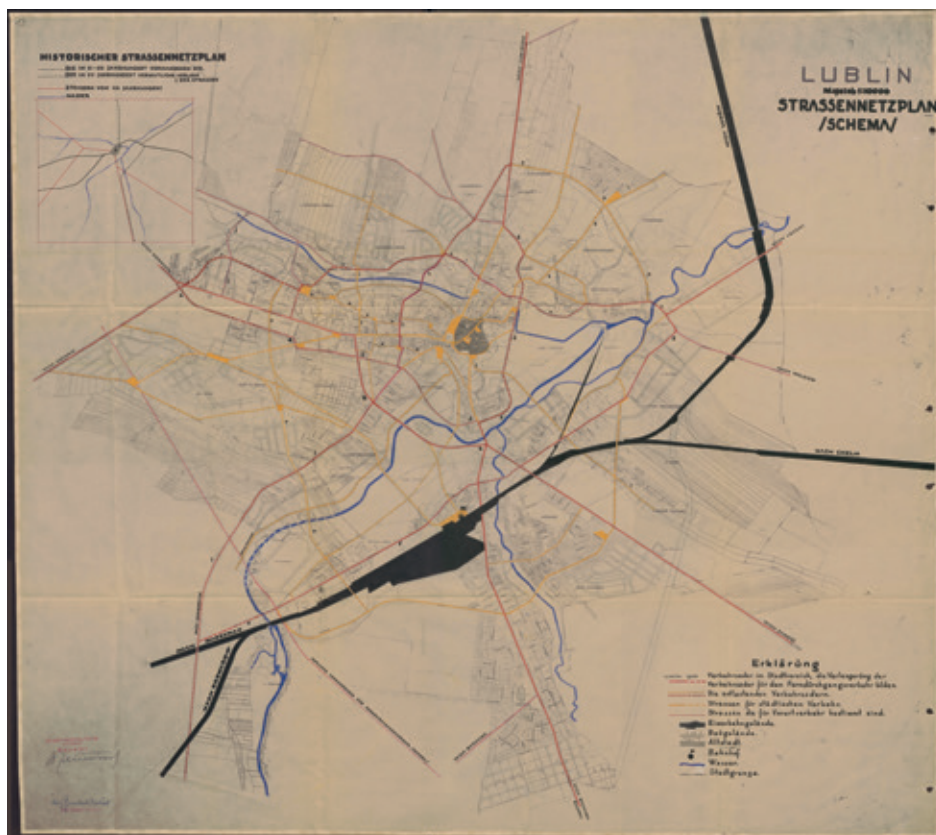
Il. 17. Plan Lublina – pomiary miasta, Biuro Pomiarów Miasta Lublina, 1940 r.

Il. 18. Ogólny plan Lublina – *Stadt-Plan von Lublin*, ok. 1940 r.

Il. 20. Plan Lublina, ok. 1942 r.

Il. 22. Plan układu komunikacyjnego w Lublinie – *Lublin Strassennetzplan (Schema)*, Wydział Budownictwa Zarządu Miejskiego w Lublinie, ok. 1942 r.

Il. 23. *Plan von Lublin*, ok. 1940 r.

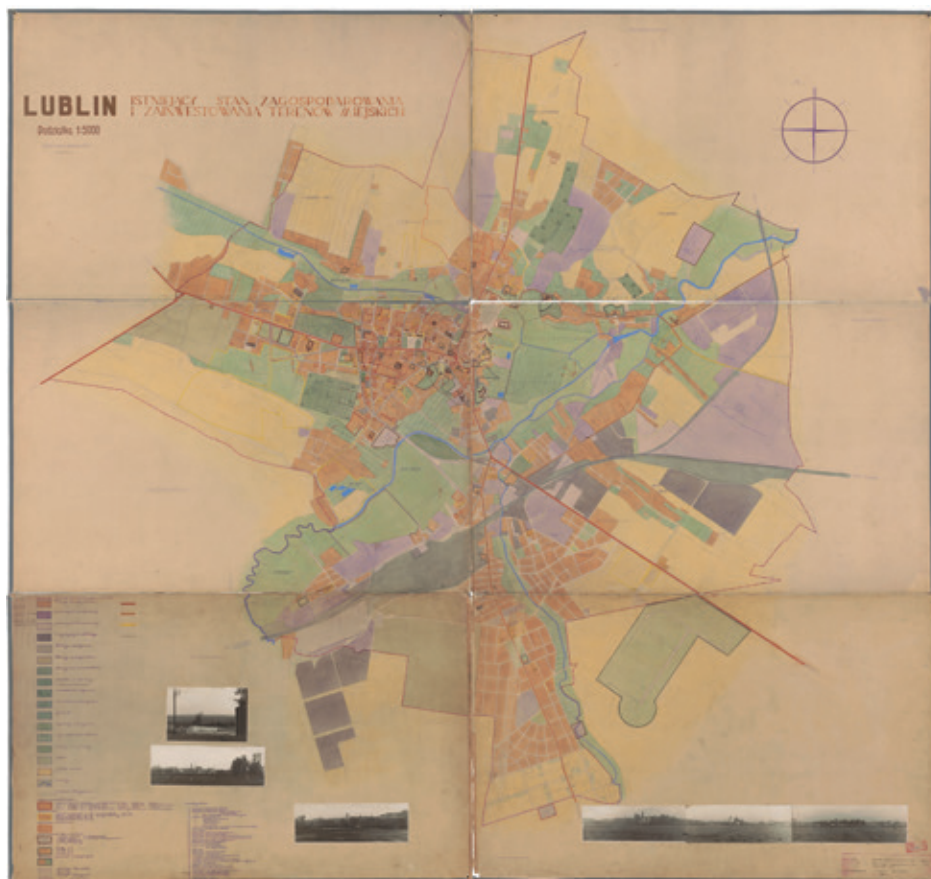
Il. 24. Plan Lublina, 1943–1944 r.

Il. 25. Plan Lublina z zaznaczeniem szpitali wojskowych oraz obiektów urzędowych i wojskowych, 1944 r.

Il. 26. Plan Lublina z zaznaczeniem terenów objętych powodzią, Biuro Pomiarów Zarządu Miejskiego w Lublinie, 1947 r.

Il. 27. Plan Lublin istniejący stan zagospodarowania i zainwestowania terenów miejskich Czesława Kaszyckiego i Janusza Wilskiego, 1953 r.